

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ
ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΗ ΔΑΝΤΕΛΑ – ΙΔΙΑΙΤΕΡΟ ΕΙΔΟΣ, ΚΟΠΑΝΕΛΙ
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

για την απόκτηση Πτυχίου Μηχανικού Κλωστοϋφαντουργού

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

ΝΙΚΗ ΑΡΓΥΡΟΥΛΗ – Α.Μ. 41634

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΚΟΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Νοέμβριος 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

HANDMADE LACE – SPECIAL TYPE, BOBBIN LACE
HISTORICAL OVERVIEW AND CONSTRUCTION EVOLUTION
IN EUROPE AND GREECE

για την απόκτηση Πτυχίου Μηχανικού Κλωστοϋφαντουργού

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:
ΑΡΓΥΡΟΥΛΗ ΝΙΚΗ – Α.Μ. 41634

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΚΟΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Νοέμβριος 2019

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All rights reserved

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τους συγγραφείς. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τους συγγραφείς και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη ΑΡΓΥΡΟΥΛΗ ΝΙΚΗ του ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ, φοιτήτρια του Τμήματος ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΣΧΕΔΙΑΣΗΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, πριν αναλάβω την εκπόνηση της Πτυχιακής Εργασίας μου, δηλώνω ότι ενημερώθηκα για τα παρακάτω:

«Η Πτυχιακή Εργασία (Π.Ε) αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο του συγγραφέα, όσο και του Ιδρύματος και θα πρέπει να έχει μοναδικό χαρακτήρα και πρωτότυπο περιεχόμενο.

Απαγορεύεται αυστηρά οποιοδήποτε κομμάτι κειμένου της να εμφανίζεται αυτούσιο ή μεταφρασμένο από κάποια άλλη δημοσιευμένη πηγή. Κάθε τέτοια πράξη αποτελεί προϊόν λογοκλοπής και εγείρει θέμα Ηθικής Τάξης για τα πνευματικά δικαιώματα του άλλου συγγραφέα. Αποκλειστικός υπεύθυνος είναι ο συγγραφέας της Π.Ε, ο οποίος φέρει και την ευθύνη των συνεπειών, ποινικών και άλλων, αυτής της πράξης.

Πέραν των όποιων ποινικών ευθυνών του συγγραφέα, σε περίπτωση που το Ίδρυμα του έχει απονείμει Πτυχίο, αυτό ανακαλείται με απόφαση της Συνέλευσης του Τμήματος. Η Συνέλευση του Τμήματος με νέα απόφασή της, μετά από αίτηση του ενδιαφερόμενου, του αναθέτει εκ νέου την εκπόνηση Π.Ε με άλλο θέμα και διαφορετικό επιβλέποντα καθηγητή. Η εκπόνηση της εν λόγω Π.Ε πρέπει να ολοκληρωθεί εντός τουλάχιστον ενός ημερολογιακού δμήνου από την ημερομηνία ανάθεσής της.

Η Δηλούσα

Ημερομηνία

15-11-2019

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και να αφιερώσω την πτυχιακή μου εργασία στον επιβλέποντα καθηγητή μου Αναστάσιο Γκοτσόπουλο για την πολύτιμη καθοδήγησή του στην εκπόνηση της εργασίας, καθώς επίσης και στη δασκάλα μου, κυρία Χριστίνα Κουκουλάρη, η οποία αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για την επιλογή του θέματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΣΥΝΟΨΗ.....	viii
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ.....	x
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΔΑΝΤΕΛΑ.....	3
1.1 Γενικά Στοιχεία.....	3
1.2 Ιστορική Αναδρομή.....	3
1.3 Είδη Δαντελών.....	7
1.3.1 Δεσιές (MACRAME).....	7
1.3.2 Σαΐτα (FRIVOLITE).....	8
1.3.3 Μπιμπίλα.....	9
1.3.4 Βελονάκι.....	10
1.3.5 Αζούρ ή Ασπροκέντι.....	10
1.3.6 Λασέ.....	11
1.3.7 Βενίζ.....	12
1.3.8 Μωσαϊκό.....	12
1.3.9 Κέντημα στο Τούλι.....	13
1.3.10 Κοπανέλι.....	14
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΚΟΠΑΝΕΛΙ.....	15
2.1 Ιστορική Αναδρομή Κοπανελιού.....	15
2.2 Απαιτούμενα Υλικά.....	18
2.2.1 Τα Κοπανέλια.....	18
2.2.2 Τα Νήματα.....	19

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΤΟ ΚΟΠΑΝΕΛΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ.....	20
3.1 Είδη Κοπανελιού.....	20
3.2 Συνεχόμενη Δαντέλα.....	21
3.2.1 Τορσόν (Torchon lace).....	21
3.2.2 Άντβερπ (Antwerp Lace).....	22
3.2.3 Κλούνυ (Cluny De Briude).....	23
3.2.4 Σαντιγύ (Chantilly Lace).....	23
3.2.5 Τόντερ (Tonder Lace).....	24
3.2.6 Μπέντφορντσαϊρ (Bedfordshire).....	25
3.2.7 Μπουκς (Bucks Point Lace).....	26
3.2.8 Μαλτέζ (Maltese).....	26
3.3 Τμηματική Δαντέλα.....	27
3.3.1 Milanese.....	27
3.3.2 Flemish.....	28
3.3.3 Duchesse.....	29
3.3.4 Bruges.....	29
3.3.5 Honiton.....	30
3.3.6 Ρωσικό.....	31
3.3.7 Indrija.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΚΟΠΑΝΕΛΙΟΥ.....	33
4.1 Γενικά Στοιχεία.....	33
4.2 Απαιτούμενα Υλικά.....	33
4.3 Η Δαντέλα.....	35
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ - ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	38
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	39

ΣΥΝΟΨΗ

Η παρούσα μελέτη έχει ως θέμα τη δαντέλα και τον τρόπο κατασκευής της, που εμφανίζει μακρά εξελικτική πορεία. Σκοπός της μελέτης είναι η διερεύνηση της εξάπλωσής της στον Ευρωπαϊκό χώρο και η παρουσίαση των διαφόρων ειδών και παραλλαγών αυτής. Ο περιορισμένος χρόνος εκπόνησης της εργασίας δεν επέτρεπε την εις βάθος ανάλυση όλων των ειδών δαντέλας, και ως αποτέλεσμα η λεπτομερέστερη ανάλυση περιορίστηκε στη δαντέλα **κοπανέλι**.

Η παρούσα μελέτη χωρίζεται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, το οποίο αποτελεί το γενικό μέρος της εργασίας αναφέρονται τα είδη των δαντελών με συνοπτική περιγραφή του τρόπου κατασκευής και της χρήσης τους

Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται στοιχεία για τη δαντέλα κοπανέλι, αναλύοντας την εξελικτική πορεία της ανά τους αιώνες στην Ευρώπη και την Ελλάδα, τις διαφορές στον τρόπο κατασκευής και την ονομασία.

Τέλος η εργασία περιλαμβάνει λεπτομερή περιγραφή του τρόπου κατασκευής του κρητικού κοπανελιού και των διαφόρων τεχνικών του.

ABSTRACT

The present literature review is about lace and its fabrication, which has a long evolutionary progression. The purpose of this review is to analyze how lace has spread in Europe, and what are the variants and types of lace. However, since the time of work did not allow in-depth analysis of all types of lace gathered, it was chosen to limit the theme of the review to the bobbin lace.

This thesis is divided into two parts: The first part, which is the general part, refers to the types of laces with a brief description of the way they are made and used.

In the second part we present information about the bobbin lace, elaborating its evolutionary procession over the centuries in Europe and Greece, the differences in the way of construction and its name.

Finally, the review includes a detailed description of how to make the Cretan bobbin lace, and its various techniques.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

<i>Εικόνα</i>	<i>Περιγραφή</i>	<i>Σελίδα</i>
1.	Η πρώτη πλεκτομηχανή, Lee, 1589 Retrieved from: http://creationsbyeve.blogspot.com/	6
2.	Πήλινη λάρνακα από την Τανάγρα, 14ος - 13ος π.Χ. αιώνας Πομπή θρηνωδών γυναικών Retrieved from: https://www.flickr.com/photos/69716881@N02/24746614237/in/photostream/	7
3.	Δεσιές macramé Retrieved from: http://mariasdimiourgies.blogspot.com/2015/07/blog-post_52.html	8
4.	Τσεβρές με χρυσοκλωστή, με δεσιές macramé Retrieved from: http://mariasdimiourgies.blogspot.com/2015/07/blog-post_52.html	8
5.	Η εξύμνηση των ανθέων 470-460 π.Χ. Retrieved from: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%BD%CE%AC%CE%B3%CE%B%CF%85%CF%86%CE%BF_%CE%B1%CF%80%CF%8C_%CF%84%CE%B1_%CE%A6%CE%AC%CF%81%CF%83%CE%B1%CE%BB%CE%B1_(%CE%9C%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%B5%CE%AF%CE%BF_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%9B%CE%BF%CF%8D%CE%B2%CF%81%CE%BF%CF%85_%CE%B1%CF%81._Ma_701)	8
6.	Εφαρμογή με σαΐτα. Retrieved from: http://www.kopaneli.gr/?p=%CE%B5%CF%86%CF%83%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%B1	9
7.	Εφαρμογή με μπιμπίλα. Retrieved from: http://www.kopaneli.gr/?p=%CE%B5%CF%86%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BC%CF%80%CE%B9%CE%BB%CE%B1	9
8.	Μεταλλικό βελονάκι κατά τη χρήση. Retrieved from: https://www.backtohandmade.com/plexi-kochilaki-shell-stitch/	10
9.	Δαντέλα πλεγμένη με βελονάκι Retrieved from: https://www.britannica.com/art/crochet-craft/media/1/143651/117426	10
10.	Τραπεζομάντηλο με λεπτομέρειες από δαντέλα αζούρ Retrieved from: https://naxos-art.gr/el/product/297/	11

11. Δαντέλα λασέ κατά τη δημιουργία της - Λασέτα τρυπωμένη σε χαρτί 11
Retrieved from:
<https://kentise.wordpress.com/2015/05/09/%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%B5-2/>
12. Δαντέλα λασέ φτιαγμένη με χρυσοκλωστή 11
Retrieved from:
<https://www.ftiaxto4u.gr/el/2178--602-3221-v-pet-pet.html>
13. Πετσετάκι με βενίζ κοφτό τρυπογάζι 12
Retrieved from:
<https://kentise.wordpress.com/2014/08/23/%CF%80%CE%B5%CF%84%CF%83%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BA%CE%B9-%CE%BC%CE%B5-%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%B6-%CE%BA%CE%BF%CF%86%CF%84%CE%BF-%CF%84%CF%81%CF%85%CF%80%CE%BF%CE%B3%CE%B1%CE%B6%CE%B9/>
14. Δείγμα από τραπεζομάντιλο με την τεχνική Μωσαϊκό 13
retrieved from:
<http://www.kopaneli.gr/?p=CHIOSMOSAIC>
15. Κεντημένο τούλι 13
Retrieved from: <http://www.ergani.eu/shop/no-3-dantela-touli-kentimeno/>
16. Δαντέλα από κοπανέλι 14
Retrieved from:
<https://visitapokoronas.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AD%CE%BB%CE%B9/>
17. Γαλλικό κασελάκι, κουσούνι για συνεχόμενη δαντέλα. 17
Retrieved from:
<https://cretazine.com/heraklion/city-life/city-faces/item/2184-mitos-tis-ariadnis-kopaneli-stin-ypsili-raptiki>
18. Αθήνα 1950-1957. Αμαλίσσιον Ορφανοτροφείο Αθηνών 17
Λυκείου 2 - Ηρώδου Αττικού - Στησιχόρου
Έτος κατασκευής: 1856-59, Κατεδάφιση: 1957
Retrieved from:
<https://www.facebook.com/ATHENS.THROUGH.TIME/photos/a.168591983153171/168591643153205/?type=1&theater>
19. Ελληνικά ξύλινα κοπανέλια από τη συλλογή του συλλόγου «Χριστίνα» 18
20. Ευρωπαϊκά κοπανέλια από τη συλλογή του συλλόγου «Χριστίνα» 19
21. Δείγμα Δαντέλας Torchon 21
Retrieved from:
<https://victoriancollections.net.au/items/59810cfb21ea672378fe5a42>

22. Δείγμα Δαντέλας Antwerp 22
Retrieved from:
https://en.wikipedia.org/wiki/Antwerp_lace#/media/File:Antwerp_pot_lace.jpg
23. Δαντέλα Κλούνυ 23
Retrieved from:
<http://agnes4501.over-blog.com/article-31699394.html>
24. Δαντέλα Chantilly 24
Retrieved from:
<https://www.flysfo.com/museum/exhibitions/19024/detail?num=3>
25. Δείγμα δαντέλας Tonder 25
Retrieved from:
<http://www.crlg.org/Convention%202011/am-classes.html>
26. Δαντέλα Bedfordshire 25
Retrieved from:
<https://www.trc-leiden.nl/trc-needles/regional-traditions/europe-and-north-america/lace-types/bedfordshire-lace>
27. Δείγμα Δαντέλας Bucks 26
Retrieved from:
<https://internationalorganizationoflace.org/Conventions/2016Convention/Classes/pmclasses.html>
28. Ο σταυρός της Μάλτας 27
Retrieved from:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Croix_de_Malte.svg
29. Δαντέλα Maltese 27
Retrieved from:
<https://trc-leiden.nl/trc-needles/regional-traditions/europe-and-north-america/lace-types/maltese-lace>
30. Δείγμα Δαντέλας Milanese 28
Retrieved from:
<https://www.barnebys.com/auctions/lot/489350728/four-hand-made-milanese-lace-panels-19th-c/>
31. Δείγμα από δαντέλα Flemish 28
Retrieved from:
<https://victoriancollections.net.au/items/5a4b300621ea6a094432b0a2>
32. Δαντέλα Duchesse 29
Retrieved from:
<https://store.the-gatherings-antique-vintage.net/2-vintage-brussels-belgium-duchesse-lace-appliques-dress-sewing/>

33.	Δαντέλα Bruges Retrieved from: http://laceioli.ning.com/group/bruges-bloomwork	29
34.	Η δαντέλα Bruges προτιμάται από τον υψηλό κλήρο Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Bruges_lace	30
35.	Δαντέλα Honiton https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Honiton_lace_book_(1875)_(14765274382).jpg	31
36.	Ρωσικό Κοπανέλι Retrieved from: https://www.ravelry.com/projects/DigitalLeaf/russian-bobbin-lace-doily	31
37.	Δείγμα Κροατικής Δαντέλας Indrija Retrieved from: https://slocally.com/souvenirs-from-slovenia/	32
38.	Το κουσούνι σε χρήση. Retrieved from: https://visitapokoronas.gr/%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AD%CE%BB%CE%B9/	34
39.	Κοπανέλια έτοιμα προς χρήση Retrieved from: http://kruzsh.com/en/book/3_1/	34
40.	Ειδικό χαρτί με τυπωμένο σχέδιο για κατασκευή δαντέλας κοπανέλι Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Bobbin_lace	35
41.	Το πανάκι με δέμα Από Προσωπική Συλλογή	36
42.	Το πανάκι με ούγια Από Προσωπική Συλλογή	36
43.	Το φιλτιρέ Από Προσωπική Συλλογή	36
44.	Το τούλι Από Προσωπική Συλλογή	37

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα βιβλιογραφική μελέτη το ενδιαφέρον εστιάζεται στη δια χειρός κατασκευή δαντέλας. Ως εκ τούτου προκύπτει ότι οι κύριες μέθοδοι δημιουργίας της είναι με χρήση *βελόνας* και με χρήση *κοπανελιών*.

Και στις δύο περιπτώσεις η δαντέλα φτιάχτηκε για να εξυπηρετήσει τη μόδα, αλλά και τη διακόσμηση των εσωτερικών χώρων (κυρίως κατοικιών). Έτσι στην ίδια μελέτη γίνεται επέκταση στα ιστορικά στοιχεία που αποδεικνύουν το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο στο οποίο κατατάσσονταν, τόσο εκείνοι που τις κατασκεύαζαν, όσο και εκείνοι που τις προμηθεύονταν.

Πραγματοποιείται ιστορική αναδρομή της πορείας της δαντέλας από την πρώτη, μέχρι και την τελική μορφή της, και στη συνέχεια η μελέτη εστιάζεται στα είδη των εργασιών που αναγνωρίζονται ως δαντέλες γενικά.

Τέλος, εστιάζεται στη δαντέλα κοπανέλι. Μελετάται δηλαδή ο τύπος αυτός δαντέλας που κατασκευάζεται με χρήση μικρών μπομπινών και με τη βοήθεια του κουσουνιού. Περιλαμβάνονται οι βασικοί τύποι κοπανελιού που υπάρχουν και οι υποκατηγορίες τους.

Συγκεκριμένα, στην αρχή γίνεται μια ιστορική αναδρομή περιγράφοντας τον τρόπο που έγινε η πρώτη προσπάθεια δημιουργίας δαντέλας χωρίς κόμπους καθώς και τα πρώτα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν για την δημιουργία της. Στη συνέχεια αναλύεται διεξοδικά ο τρόπος που έγινε η εξάπλωση στον ευρωπαϊκό χώρο.

Ενδεικτικός αριθμός δαντελών με την γενική ονομασία κοπανέλι, αναφέρονται με την εξειδικευμένη ονομασία τους, που προκύπτει από την χώρα προέλευσής τους, συνοπτική περιγραφή του τρόπου κατασκευής τους, συνοδευόμενη από φωτογραφικό υλικό.

Τέλος παρατίθενται στοιχεία για το κρητικό κοπανέλι, συμπεριλαμβανομένων των υλικών που προτιμώνται στην περιοχή, τον τρόπο κατασκευής του κουσουνιού, τον τρόπο προετοιμασίας των κοπανελιών για χρήση και των βασικών παραλλαγών στην τεχνική που δίνει αποτέλεσμα πιο πολύπλοκο και εντυπωσιακό.

Το συγκεκριμένο θέμα επιλέχθηκε προς μελέτη διότι η χειρωνακτική αυτή εργασία χάνεται με το πέρασμα των χρόνων. Οι δε δασκάλες που προτίθενται να μεταδώσουν τις γνώσεις τους είναι ως επί το πλείστον μεγάλης ηλικίας, το ίδιο και οι μαθήτριες.

Στα θρανία μιας τέτοια τάξης κάθισα και εγώ πριν από δύο χρόνια προκειμένου να μάθω να χρησιμοποιώ τα κοπανέλια. Η συναναστροφή με την τότε δασκάλα μου, κ. Χριστίνα Κουκουλάρη μου έντυνε το ενδιαφέρον να μάθω περισσότερα για την τέχνη αυτή που μέχρι τότε μου ήταν άγνωστη.

Ύστερα από την ενημέρωσή μου από συγγενικό μου πρόσωπο, ότι τα κοπανέλια δουλεύονται ακόμη σε κάποιες χώρες του εξωτερικού, θέλησα να ερευνήσω κατά πόσο αυτό αληθές, αλλά και ποια η αιτία της τόσο μειωμένης γνώσης και διάδοσης του στις μέρες μας στον ελληνικό χώρο, αν και η προέλευσή του φαίνεται να ήταν ελληνική.

Ο δισταγμός μου να αναλάβω ένα τέτοιο θέμα έγκειτο στην προβληματισμό μου ως προς το κατά πόσο διατίθενται πηγές, στις οποίες να μπορώ να βρω λεπτομερή περιγραφή των όσων μου ήταν απαραίτητα για να δημιουργήσω ένα πλήρες και ολοκληρωμένο βιβλιογραφικό υλικό.

Για την επίτευξη της έρευνας χρησιμοποιήθηκε σχετική βιβλιογραφία, ελληνική και ξενόγλωσση, καθώς επίσης και ηλεκτρονικές πηγές με σχετικά θέματα. Η επεξήγηση όσων αναφέρονται γίνεται και με φωτογραφικό υλικό.

Τέλος κρίνεται σημαντικό να επισημανθεί η αδυναμία συλλογής πληροφοριών όσον αφορά τη εξέλιξη του τρόπου κατασκευής της δαντέλας, μετά την εισαγωγή της μηχανολογίας στην τέχνη. Πιο συγκεκριμένα αντιμετωπίστηκε δυσκολία εύρεσης πηγών που να περιλαμβάνουν στοιχεία για τον τρόπο που σταδιακά η μηχανή αντικατέστησε τα ανθρώπινα χέρια, καθιστώντας την χειροποίητη δαντέλα είδος δυσεύρετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΔΑΝΤΕΛΑ

1.1 Γενικά Στοιχεία

Η δαντέλα έχει πανάρχαιες ρίζες και σχηματίζεται με τη διαπλοκή νημάτων, και το πολύπλοκο δέσιμο κόμπων και θηλιών, σχηματίζοντας ένα πολύ λεπτό δίχτυ με διάφορα σχέδια που ονομαζόταν *τρίχαπτον*. **Δαντέλα** ονομάστηκε πιθανότατα το Μεσαίωνα, από τη γαλλική λέξη *dent* που σημαίνει δόντι επειδή κατέληγε σε οδοντωτά άκρα. Εξίσου πιθανό είναι να σχετίζεται με την ιταλική λέξη *datelli*. Στη Βενετία ονόμαζαν έτσι κλώστινες συνθέσεις σε σχήμα φύλλων χουρμαδιάς που εισήγαγαν από την Κρήτη.

Πολλοί ξένοι ερευνητές, παρά τα ιστορικά στοιχεία, φαίνεται να αμφισβητούν την ελληνική καταγωγή της δαντέλας. Παρόλα αυτά, η εξάπλωση της δαντέλας στον ευρωπαϊκό χώρο, ξεκινώντας από τη Βενετία και τη Φλάνδρα, άρχισε με την επιστροφή των Σταυροφόρων κατά τον 13^ο αιώνα, και κυρίως με τους Έλληνες πρόσφυγες που μετανάστευσαν στη Δύση, μετά της κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τους Τούρκους. Στη Βενετία παρατηρείται μεγάλη παραγωγή εξαιρετικά λεπτής δαντέλας στα τέλη του 15^{ου} αιώνα και κυρίως τον 16^ο αιώνα. Ένα είδος δαντέλας λεγόταν *Punto Greco*, δηλαδή ελληνική βελονιά.

Τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας σταμάτησε το πλέξιμο της δαντέλας στην Ελλάδα και μόνο λίγα δείγματα του 16^{ου} αιώνα σώζονται, από τη Νάξο, τη Μήλο, την Κρήτη και την Κύπρο. Η αναβίωσή της ξεκινά τον 18^ο αιώνα. (Χαροκόπου, 2000)

1.2 Ιστορική Αναδρομή

Σύμφωνα με κάποιο θρύλο η δαντέλα δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία από μία νεαρή γυναίκα, που πέρναγε τις μέρες της στ' ακρογιαλί περιμένοντας τον ξενιτεμένο σύντροφό της. Περνώντας οι μήνες και μη γυρνώντας εκείνος, άρχισε να απαθανατίζει τα σχήματα των κυμάτων και του αφρού που σχηματίζονταν μπροστά της, χρησιμοποιώντας ένα δίχτυ παρατημένο στην ακρογιαλιά.

Το παραπάνω παραμύθι λέγεται ότι διαδραματίζεται τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, όπου εμφανίζεται αμυδρά, η χειροτεχνία αυτή. (Κερασώτης, 1942)

Η ιστορία της όμως ξεκινά από τα πανάρχαια χρόνια με τη διαπλοκή των κλωστών. Ο Όμηρος αναφέρει πέπλα από φιλέ φτιαγμένα με χρυσόνημα.

Δεν είναι ξεκάθαρο πότε ακριβώς πρωτοεμφανίστηκε η δαντέλα καθώς πρόκειται για ευαίσθητο υλικό, που μόνο υπό συγκεκριμένες κλιματολογικές συνθήκες θα μπορούε να διατηρηθεί στο χρόνο. Παρόλα αυτά κάποια συμπεράσματα προκύπτουν από αρχαία βάζα, τοιχογραφίες, και πορτραίτα στα οποία πολλές φορές μπορεί να διακριθεί μεγάλη λεπτομέρεια.

Στην Αρχαία Αίγυπτο, λόγω του ξηρού εδάφους έχουν βρεθεί μικρά δείγματα πρώιμης μορφής δαντέλας και υπολείμματα διχτυού. (Κούτσικα, 2000)

Παρά το θρύλο, η δαντέλα, σύμφωνα με την ιστορία φαίνεται να είναι ελληνικό κατασκεύασμα που δημιουργήθηκε τα χρόνια εκείνα, στα νησιά του Αιγαίου Πελάγους. Δανειζόμενοι την ιδέα από τη Μικρά Ασία και την Περσία, η τέχνη γρήγορα εξαπλώθηκε στη Βενετία, που τότε είχε στενή εμπορική σχέση με τα νησιά του Αιγαίου, και σύντομα, μέσω αυτής, η τέχνη πέρασε στη νότια Ισπανία, στη Γαλλία στην Ολλανδία και το Βέλγιο. (Κερασώτης, 1942)

Η δαντέλα με τη βελόνα δημιουργήθηκε για πρώτη φορά, με τη σημερινή της μορφή, στη Βενετία στα τέλη του 15^{ου} αιώνα. Εκεί κατέφυγαν πολλοί χριστιανοί της Κωνσταντινούπολης, όταν εκδιώχθηκαν από τους Τούρκους, “παίρνοντας” μαζί τους την παιδεία και τις τέχνες τους. Αυτοί επηρέασαν τις τέχνες στη Βενετία, συμπεριλαμβανομένων του καθημερινού τρόπου ζωής και των ενδυματολογικών συνηθειών της εποχής. (Κούτσικα, 2000)

Στην αρχή, αποτέλεσε στολίδι των κατώτερων κοινωνικοοικονομικών τάξεων, καθώς μόνο οι γυναίκες των τάξεων αυτών έπλεκαν τη δαντέλα, και ήταν το σημαντικότερο στολίδι που μπορούσαν να προσθέσουν στη φορεσιά τους, αλλά και να στολίσουν το σπίτι τους. Με το πέρασμα του χρόνου όμως, η ζήτηση από τους ευγενείς έκανε διάφορους καλλιτέχνες να δημιουργούν σχέδια προς υλοποίηση. Έτσι, πριν τον 16^ο αιώνα η δαντέλα έγινε το κύριο διακοσμητικό στοιχείο της γυναικείας φορεσιάς.

Έναν αιώνα αργότερα αρχίζουν να τη χρησιμοποιούν ως διακοσμητικό στοιχείο των ενδυμάτων τους (λαιμός, μανίκια, γάντια, μαντήλια, κ.λπ.) και οι άνδρες της εποχής. Την περίοδο εκείνη εμφανίζονται και τα πολύπλοκα σχέδια τα οποία έρχονται να συμπληρώσουν τα, ως επί το πλείστον μέχρι τότε, γεωμετρικού ρυθμού σχέδια, τα οποία με το πέρασμα των χρόνων γίνονται όλο και πιο σύνθετα. Αυτή είναι και η περίοδος της μεγαλύτερης άνθησης της τέχνης αυτής. Οι δαντέλες τοποθετούνται παντού και διακοσμούν τα πάντα σε σημείο υπερβολής, φορτώνοντας με αυτές τα παπούτσια, τα γάντια, το στήθος, το λαιμό ακόμα και το εσωτερικό των αμαξιών. Πλούσιοι και φτωχοί πουλούν τα κτήματά τους για να προμηθευτούν δαντέλες! Ο αριθμός των γυναικών που χρησιμοποιεί την τέχνη της δαντέλας για βιοποριστικούς λόγους ολοένα και αυξάνεται, ενώ τα μοναστήρια αποτελούν τα κυριότερα εργαστήρια - σχολεία της τέχνης. Η Φλάνδρα πλουτίζει από τη δαντέλα αλλά η άνθιση είναι εξίσου μεγάλη και στη Γαλλία. Η έλλειψη μέτρου στην αγορά καλλιτεχνημάτων τα οποία κόστιζαν “μια περιουσία” οδήγησαν το Λουδοβίκο ΙΓ΄ να απαγορεύσει με διάταγμα του 1660 την πολυτέλεια στις φορεσιές για να αποτρέψει την επερχόμενη οικονομική καταστροφή των ευγενών. Αντίθετα ο Λουδοβίκος ΙΔ΄, βλέποντας τον πλούτο που η τέχνη μπορεί να επιφέρει μετακαλεί τεχνίτριες από τη Βενετία, στην οποία ανθούσε η πιο ακριβή τέχνη της δαντέλας, και το 1665 ιδρύει στην Αλανσόν κέντρο δαντελοτεχνικής πανευρωπαϊκής φήμης. Τότε διαδίδεται και η τέχνη των κοπανελιών που μέχρι τότε δεν δουλεύονταν καθώς η δαντέλα με βελόνα ήταν το πιο γνωστό είδος. (Κερασώτης, 1942)

Η δαντέλα εθεωρείτο ακριβό και πολυτελές είδος, και φανέρωνε το λεπτό γούστο όσων τη φορούσαν. Για το λόγο αυτό οι βασιλείς σε πολλές χώρες (Ιταλία, Φλάνδρα, Γαλλία, Αγγλία, κ.α.), θέσπιζαν νόμους που απαγόρευαν τη χρήση της από το λαό. Το 17^ο αιώνα η τέχνη έφτασε στην τελειότερη μορφή της όσον αφορά τη λεπτότητα και τη φινέτσα. Χρησιμοποιήθηκαν λεπτότατα νήματα και η εργάτρια που μπορούσε να γνέσει με αυτά χωρίς να τα σπάει, πληρωνόταν καλύτερα και από την τεχνίτρια. (Κούτσικα, 2000)

Η Βενετία δέχεται το είδος *‘πουάν ντε ροζ’* και αποτελεί ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα παραγωγής. Τα εργαστήριά της φτάνουν να απασχολούν πάνω από 600 τεχνίτριες το καθένα. Το νησί Μπουράνο ορίζεται ως κέντρο της χειροτεχνίας. Η δαντέλα της Βενετίας ξεχωρίζει. Με την πτώση όμως της Δημοκρατίας της Βενετίας

έρχεται και η παρακμή της δαντέλας και το Μπουράνο ερημώνεται. Το 1872 όμως η πρώτη βασίλισσα της Βενετίας, η Μαργαρίτα της Σαβοΐας επανιδρύει τη Σχολή των Δαντελών του Μπουράνο. (Κερασώτης, 1942)

Το κοφτό κέντημα στο λινό και το φιλιτρέ, αποτελούν και αυτά μια πρώιμη μορφή δαντέλας. Νήμα από χρυσό και ασήμι ήταν το υλικό για τις πρώτες δαντέλες, ενώ στη συνέχεια προστέθηκε το μετάξι, το λινό και το μαλλί. Το βαμβάκι χρησιμοποιήθηκε πολύ αργότερα. Το 1805 δημιουργήθηκε η πρώτη βαμβακερή κλωστή που χρησιμοποιήθηκε στις δαντελομηχανές. (Κούτσικα, 2000)

Σήμερα εκτός από τις χειροποίητες δαντέλες που θα λέγαμε ότι σχεδόν έχουν εκλείψει, υπάρχουν και οι μηχανοποίητες. (Κερασώτης, 1942) Η πρώτη προσπάθεια για μηχανοποίητη «θηλιά» έγινε από τον Lee το 1589. (Κούτσικα, 2000)

Το 1768 εμφανίζονται οι πρώτες δαντελοποιητικές μηχανές, οι οποίες τελειοποιούνται 40 χρόνια αργότερα από τον Άγγλο Χήθκωτ (John Heathcoat), καθιστώντας τη χρήση τους πολύ εύκολη. Άλλα 75 χρόνια πέρασαν για να κατασκευασθεί ακόμα τελειότερη μηχανή. (Κερασώτης, 1942)

Εικόνα 1: Η πρώτη πλεκτομηχανή, Lee, 1589

Διακρίνονται πολλά είδη χειροποίητης δαντέλας ανάλογα με τον τρόπο κατασκευής. Τα δύο κυριότερα είναι αυτό της δαντέλας με τη βελόνα, και της δαντέλας με τα κοπανέλια.

Είναι η μοναδική χειροτεχνία – οικοτεχνία που, ενώ η πρώτη ύλη έχει τόσο χαμηλό κόστος, δημιουργεί ένα τόσο ακριβό αποτέλεσμα, καθώς όλο της το κόστος βρίσκεται στη χειρωνακτική εργασία και το προσωπικό γούστο της τεχνίτριας. (Κούτσικα, 2000)

1.3 Είδη Δαντελών

1.3.1 Δεσιές (MACRAME)

Τα κρόσσια στην απλούστερη μορφή τους είναι τα ξέφτια του υφάσματος, και συνήθως στο στημόνι. Σε μυκηναϊκή πήλινη λάρνακα παρουσιάζεται πομπή θρηνωδών γυναικών με μακριές φούστες που καταλήγουν σε ελεύθερα κλώσματα, ξέφτια. Πρόκειται για την παλαιότερη παράσταση που γνωρίζουμε.

Εικόνα 2: Πήλινη λάρνακα από την Τανάγρα, 14ος - 13ος π.Χ. αιώνας
Πομπή θρηνωδών γυναικών

Στην πορεία του χρόνου τα κρόσσια άλλαξαν μορφή, όχι αυτά καθ' αυτά, αλλά ο τρόπος που τα νήματα κατέληγαν σε αυτά. Στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εικονογραφία συναντάμε διακοσμητικά νήματα σκέτα, στριμμένα ή δεμένα σε κρόσσια με φούντες στην άκρη.

Οι διακοσμητικοί κόμποι ή οι δεσιές χρησιμοποιήθηκαν από τους Άραβες από τον 13^ο αιώνα. Η τεχνική της κατασκευής τους από εκεί πέρασε στην Ευρώπη συνοδευόμενη από την ονομασία *magmatah* που σημαίνει κόμπος, και *migramah*, που σημαίνει δεμένα κρόσσια. Οι Μαυριτανοί την εισήγαγαν στην Ισπανία, και από εκεί, γύρω στον

16^ο αιώνα, έγινε γνωστή στην Ιταλία και τη Γαλλία. Με τη γαλλική ονομασία *macramé* εξαπλώθηκε αργότερα σε όλον τον κόσμο. (Γιανναρά, Ελληνικές Κλώστινες Συνθέσεις - Δαντέλες, 1986)

Εικόνα 3: Δεσιές *macramé*

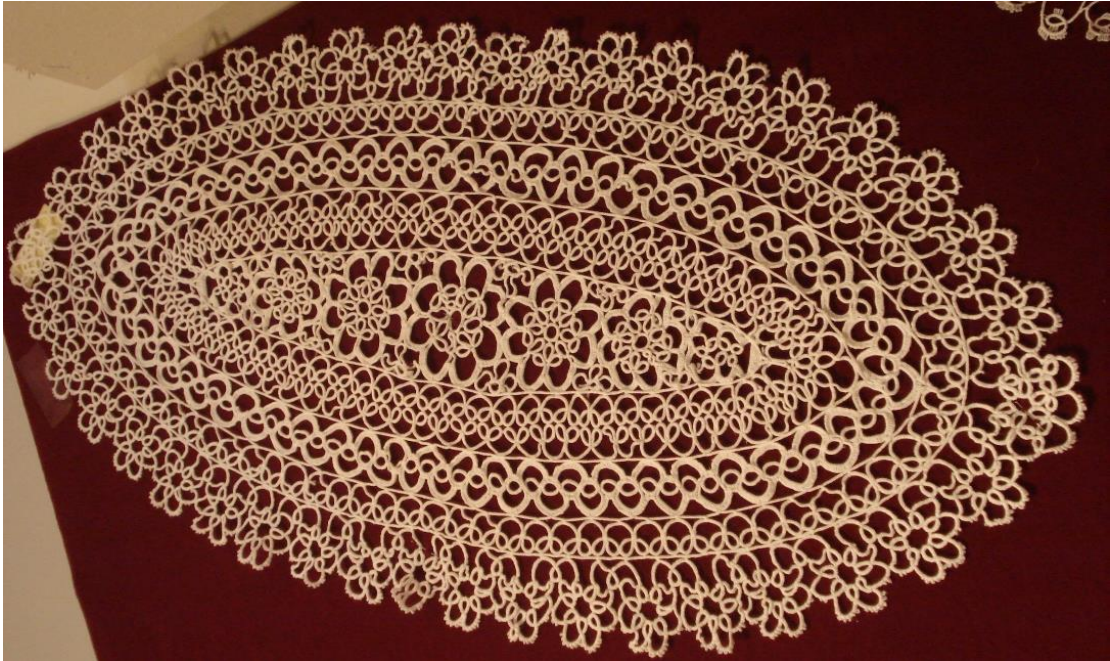
Εικόνα 4: Τσεβρές με χρυσοκλωστή, με δεσιές *macramé*

1.3.2 Σαΐτα (FRIVOLITE)

Χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή διχτυού τόσο αυτού για το ψάρεμα (ὥστ' ἰχθύας, οὓς θ' ἄλιῃες (...) δικτύῳ ἐξέρυσαν πολυωπῶ, Ομήρου Οδύσσεια, **X 386**), όσο και εκείνου του διακοσμητικού, που οι γυναίκες έφτιαχναν με λεπτότερη σαΐτα από μέταλλο ή κόκαλο. Στη συνέχεια κεντούσαν το διακοσμητικό δίχτυ με βελόνα ραψίματος από την ίδια ή διαφορετική κλωστή. Χρησιμοποιήθηκε από τα αρχαία χρόνια ως κάλυμμα του κεφαλιού (κεκρύφαλος), ή του κότσου (κρωβύλη). (Γιανναρά, Ελληνικές Κλώστινες Συνθέσεις - Δαντέλες, 1986)

Εικόνα 5: Η εξύμνηση των ανθέων 470-460 π.Χ.

Εικόνα 6: Εφαρμογή με σαΐτα

1.3.3 Μπιμπίλα

Χρησιμοποιήθηκε επίσης για την κατασκευή διχτυών. Πρόκειται για κόμπους που γίνονται με τη χρήση απλής βελόνας και λεπτής λευκής λινής, μεταξωτής ή βαμβακερής κλωστής. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της τεχνικής αυτής, είναι ότι πλέκεται στον <<αέρα>>, με μόνα εργαλεία τη βελόνα και την κλώστη. Συναντάμε μεγάλη ποικιλία στους κόμπους. Σχεδόν κάθε περιοχή έχει τους δικούς της κόμπους, ενώ αποδίδει τα ίδια σχέδια.

Εικόνα 7: Εφαρμογή με μπιμπίλα

Πρόκειται για παραδοσιακή τέχνη της Μικράς Ασίας, όπου γνώριζαν οι Πολίτισσες και όλες οι Μικρασιάτισσες, καθώς και οι Ροδίτισσες. Αργότερα η τεχνική των κόμπων με τη βελόνα διαδόθηκε σε όλη την Ελλάδα και την Κύπρο, αλλά μόνο μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, και την εγκατάσταση των Ελλήνων των περιοχών αυτών στην κυρίως Ελλάδα. (Γιανναρά, Ελληνικές Κλώστινες Συνθέσεις - Δαντέλες, 1986)

1.3.4 Βελονάκι

Η πλέξη με το βελονάκι αναπτύχθηκε τον 19^ο αιώνα, και αποτελούταν από μία σειρά αλυσίδων που δημιουργούνται με τη βοήθεια ενός αγκίστρου (Εικόνα 8), αντί για βελόνα. Δε χρησιμοποιείται κάποια βάση, για την κατασκευή αυτής της δαντέλας, καθώς γίνεται στο 'αέρα'.

Τα πλεκτά με βελονάκι χρησιμοποιούνται για την κατασκευή διακοσμητικής δαντέλας αλλά και πλεκτών χρηστικών υφασμάτων (π.χ. κουβέρτες). (Britannica, Crochet, n.d.)

Εικόνα 8: Μεταλλικό βελονάκι κατά τη χρήση

Εικόνα 9: Δαντέλα πλεγμένη με βελονάκι

1.3.5 Αζούρ ή Ασπροκέντι

Έχει αρκετές τεχνικές και η ονομασία του αλλάζει από περιοχή σε περιοχή (ξεφτιστό κέντημα ή χυτή βελονιά κ.λπ.). Γνωστό στην Ευρώπη από το 14ο αιώνα ως *punto greco* (ελληνική βελονιά).

Η λέξη αζούρ προέρχεται από τη γαλλική λέξη *jour* και αναφέρεται στο είδος του κεντήματος που γίνεται με την αφαίρεση υφιδιών ή στημονιών από το ύφασμα και τη συρραφή των εναπομεινάντων. Το συναντάμε σε λινά και βαμβακερά υφάσματα και για τη διακόσμηση σεντονιών, τραπεζομάντηλων, πετσετών, κ.λπ. Οι βελονιές που δημιουργούν τα σχέδια σφίγγοντας τις κλωστές είναι: η περαστή, η τυλιχτή και το φεστόνι. (Νάζου, 2013)

Εικόνα 10: Τραπεζομάντηλο με λεπτομέρειες από δαντέλα αζούρ

1.3.6 Λασέ

Ονομάζεται και κέντημα της αναγέννησης ή Κοπανέλι των φτωχών. Είναι συνδυασμός κεντήματος με βελόνα, με πλέξιμο με βελονάκι. Ονομάζεται Κοπανέλι των φτωχών γιατί μπορεί να αντιγράψει σχέδια δαντέλας με Κοπανέλι χωρίς να απαιτείται ο ανάλογος χρόνος. Για τη δημιουργία του είναι απαραίτητο το πλέξιμο της λασέτας (μακρύ κορδόνι πλεγμένο με το βελονάκι). Δουλεύεται πάνω σε χαρτί ή κάμποτο, πάνω στο οποίο έχει τυπωθεί το σχέδιο. Η λασέτα τυπώνεται πάνω στο χαρτί ακολουθώντας το σχέδιο.

Εικόνα 11: Δαντέλα λασέ κατά τη δημιουργία της
Λασέτα τρυπωμένη σε χαρτί

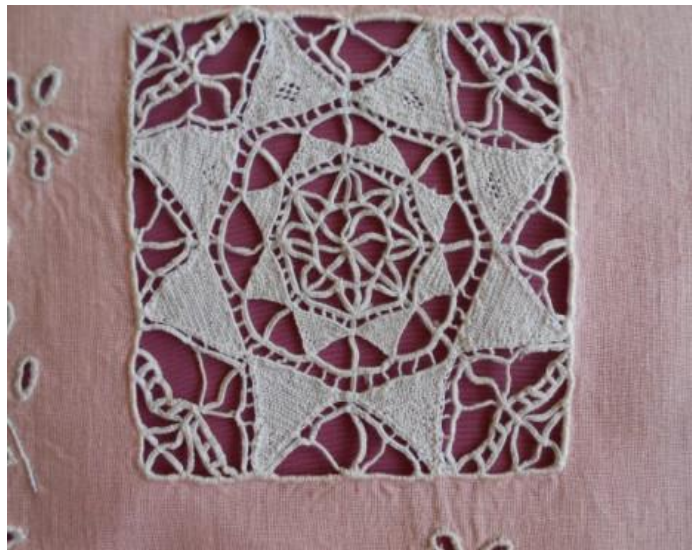

Εικόνα 12: Δαντέλα λασέ φτιαγμένη με χρυσο-
κλωστή

Στη συνέχεια με χρήση κλωστής λεπτότερης από εκείνη με την οποία πλέχτηκε η λασέτα, ίδιου ή διαφορετικού χρώματος «γεμίζονται» τα κενά που έχουν δημιουργηθεί από λασέτα σε λασέτα. (Παπατριανταφύλλου, 2015)

1.3.7 Βενίζ

Η Κύπρος πρωτοστάτησε σε αυτόν τον τύπο δαντέλας. Ο όρος βενίζ ως επωνυμία πιθανότατα δόθηκε από τους Βενετσιάνους, καθώς μέσω αυτών εξαπλώθηκε η γνώση για την τεχνική αυτή.

Εικόνα 13: Πετσετάκι με βενίζ, κοφτό τρυπογάζι

Το φεστόνι ως βασική βελονιά, στηρίζεται πάνω στις ελεύθερες κλωστές που εφαρμόζονται πάνω σε ύφασμα από το οποίο έχει αφαιρεθεί τμήμα από τα σημόνια και τα υφάδια. (BENIZΉ ΒΕΛΟΝΙΕΣ ΤΟΥ ΑΕΡΑ, 2014)

1.3.8 Μωσαϊκό

Η λέξη μωσαϊκό σχετίζεται με το ψηφιδωτό. Για τη δημιουργία μιας ψηφιδωτής δαντέλας συνδυάζονται μικρά κομμάτια δαντέλας, οποιουδήποτε τύπου, τα οποία συνδέονται με βελονιές το ένα κοντά στο άλλο. Η επιλογή των μεμονωμένων κομματιών πρέπει να γίνεται προσεκτικά για να ταιριάζουν σε χρώμα και μέγεθος δίνοντας ένα γεωμετρικό, ομοιόμορφο αποτέλεσμα. (Τεχνικές Δαντέλας - Χιώτικο Μωσαϊκό, n.d.)

Εικόνα 14: Δείγμα από τραπεζομάντηλο με την τεχνική Μωσαϊκό

1.3.9 Κέντημα στο Τούλι

Το τούλι κατασκευάστηκε για πρώτη φορά στην πόλη Tulle της Γαλλίας από πολύ λεπτά, στριμμένα νήματα, συνήθως βαμβακερά και σπανιότερα μεταξωτά. Για τη δημιουργία του απαιτούνται στημόνια και υφάδια τα οποία διασταυρώνονται, όχι κάθετα, αλλά υπό κάποια κλίση, σχηματίζοντας εξάγωνα.

Εικόνα 15: Κεντημένο τούλι

Μια δαντέλα που το 1809 έπαψε να είναι χειροποίητη καθώς εκείνη τη χρονιά στο Nottingham της Αγγλίας λειτούργησε η πρώτη μηχανή παραγωγής αυτού του τύπου υφάσματος.

Ένα πολύ ακριβό συμπλήρωμα πάνω στο τούλι είναι το κέντημα πάνω σε αυτό. Μπορεί να γίνει είτε με προσαρμογή ήδη έτοιμων δαντελών όπως κοπανέλι ή βελονάκι είτε με κέντημα απευθείας επάνω, που γίνεται από βαμβακερές ή μεταξωτές κλωστές ανάλογου πάχους με αυτές με τις οποίες κατασκευάστηκε το

τούλι, ενώ απαιτείται πολύ καλή όραση και σωστή τοποθέτηση πάνω στο σχέδιο. Το τούλι προσαρμόζεται πάνω σε ειδικό ξύλινο πλαίσιο, καλά τεντωμένο και το κέντημα γίνεται είτε με βελόνα ή με ειδικό βελονάκι. (Τεχνικές Δαντέλας - Κέντημα στο Τούλι, n.d.)

1.3.10 Κοπανέλι

Πρόκειται για πολύ παλιό είδος δαντέλας που γνώριζαν να πλέκουν οι νησιώτισσες. Με αυτό διακοσμούσαν τις φορεσιές τους (μπούστοι, ποδόγυροι, μπόλιες, μεσοφόρια, μαντίλια) καθώς επίσης και το σπίτι τους. (Νάζου, 2013)

Εικόνα 16: Δαντέλα από κοπανέλι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΟ ΚΟΠΑΝΕΛΙ

2.1 Ιστορική Αναδρομή Κοπανελιού

Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε πότε ακριβώς και που γεννήθηκε το **Κοπανέλι**. Την ονομασία του την πήρε στα νεότερα χρόνια, και η τεχνική δεν είναι τίποτα άλλο από τη διαπλοκή πολλών κλωστών – τοποθετημένων σε κατακόρυφη διάταξη – χωρίς κόμπους και δεσίματα ανάμεσα.

Η πρόσφατη ονομασία *Κοπανέλι* προκύπτει από το ρυθμικό χτύπημα που κάνουν τα ξυλάκια, στα οποία τυλίγονται οι κλωστές, καθώς μετατοπίζονται κατά τη διαπλοκή.

Η πρώτη προσέγγιση που έκανε ο άνθρωπος στην τεχνική αυτή, ήταν για την κατασκευή σπάγγων και σχοινιών για καθημερινή χρήση. Εν συνεχεία δημιουργείται το γαϊτανάκι, κορδόνι πλεχτό με διάφορες τεχνικές. Ο πολυχμός είναι η κλασική πλεξίδα που επίσης χρησιμοποιούσαν σαν κορδόνι. Προσθέτοντας στον πολυχμό (πλεξίδα) περισσότερα στελέχη, δημιούργησαν ένα είδος υφαντού, όπου η σταύρωση γίνεται πάντοτε χιαστί. Με τον τρόπο αυτό σχημάτιζαν ταινίες που έμοιαζαν υφαντές (ιμάντες), και το φάρδος τους εξαρτιόταν από το πάχος και τον αριθμό των στελεχών.

Οι στρατιώτες γύρω από τους γοφούς έδεναν τη μίτρα, ταινία, συχνά στολισμένη με μεταλλικά ελάσματα. Άλλη ταινία, με την ίδια ονομασία, χρησίμευε στις γυναίκες για το μάζεμα των μαλλιών.

«Κεκρυφάλου δεί και μίτρας»

Αριστοφάνης, Θεσμοφοριάζουσες 257

Τη μίτρα έπλεκαν οι γυναίκες σε φορητό, ξύλινο πλαίσιο και πάντοτε καθιστές ακουμπώντας το στα πόδια τους. Το ύψος του πλαισίου άλλαζε ανάλογα με το μήκος της κατασκευής που θα έπλεκαν.

Το πλαίσιο βοηθούσε να πλέκουν μικρά κομμάτια, επιβλήματα, σειρές (πλεκτοί ιμάντες) ή κεκρύφαλους για τη διακόσμηση ή το συμπλήρωμα του ρουχισμού, ή για ολόκληρα ενδύματα.

Για να δουλέψουν στο πλαίσιο, η κλωστή τυλιγόταν γύρω από τα οριζόντια ξύλα, δημιουργώντας κάτι σαν στημόνια. Για το λόγο αυτό τα πλεκτά αυτά ονομάζονταν

από τους ερευνητές υφαντά χωρίς υφάδι. Ύστερα από την περιτύλιξη των κλωστών στα οριζόντια στελέχη, γίνεται η σταύρωσή τους από την πλέκτρια. Για να στερεωθούν οι κλωστές στο τέλος της διαπλοκής και να μην ξεμπλέκονται, περνιέται στα νήματα διακοσμητικό στοιχείο (π.χ. χάντρες, κορδέλα, κ.λπ.).

Το παλαιότερο ελληνικό τμήμα πλεκτού, κατασκευασμένο από πολύ λεπτό μαλλί με τη βοήθεια πλαισίου, που έχουμε στα χέρια μας χρονολογείται τον 5^ο -2^ο π.Χ. αιώνα και βρέθηκε σε τάφο της ανατολικής Κριμαίας.

Στα νεότερα χρόνια στη Μικρά Ασία έπλεκαν πιο πλατιές ταινίες με νήματα τυλιγμένα σε κουβαράκια και στερεωμένα μόνο στην αρχή τους. Όσο η διαπλοκή προχωρούσε, η πλέκτρια οπισθοχωρούσε, ενώ για να διατηρεί το πλάτος του πλεκτού σταθερό στερέωνε ανάμεσα στα νήματα ξυλαράκια. Με την τεχνική αυτή η πλέκτρια μπορούσε να χρησιμοποιεί πολύ περισσότερα στελέχη και να σχηματίζει μικρά σχέδια ανάμεσα, όπως γεωμετρικά σχήματα. Το είδος αυτό θα μπορούσε να ονομαστεί **Κοπανέλι στον αέρα**.

Με την πτώση της Κωνσταντινούπολης, οι Έλληνες μεταναστεύουν στην Ιταλία και τη Φλάνδρα συνεχίζοντας εκεί την παράδοση, ως δάσκαλοι πλέον. Το Κοπανέλι επιστρέφει στην Ελλάδα αργότερα από τις καλόγριες της Δύσης που εγκαθίστανται στον ελλαδικό χώρο και δουλεύουν για τις ανάγκες της εκκλησίας. Έτσι βλέπουμε μεγάλη ανάπτυξη της δαντελοπλεκτικής τον 18^ο αιώνα.

Για την κατασκευή του σημερινού κοπανελιού χρησιμοποιείται βάση πάνω στην οποία στερεώνεται χαρτί με τυπωμένο το προς υλοποίηση σχέδιο. Η βάση αυτή δεν είναι κάτι άλλο παρά μαξιλάρι φτιαγμένο από χοντρό ύφασμα μέσα στο οποίο έχει συμπιεστεί τζίβα και ονομάζεται *κουσούνι*. Υπάρχει επίσης και το κασελάκι, το οποίο είναι και αυτό ένα κουσούνι εφαρμοσμένο σε μια ειδική κατασκευή που του επιτρέπει να γυρίζει. Το δεύτερο προτιμάται όταν η δαντέλα που πρόκειται να δουλευτεί έχει τη μορφή ταινίας.

Στο χαρτί σχεδιάζονται τα περιγράμματα, πάνω στα οποία στερεώνονται οι καρφίτσες, κατά τη διαπλοκή των νημάτων για τη συγκράτησή τους. Οι κλωστές βρίσκονται τυλιγμένες σε μακρόστενα ξυλάκια, τα κοπανέλια και δημιουργούν ζευγάρια (μία κλωστή ανά δύο ξυλάκια). Στερεώνονται σε καρφίτσα ανά δύο, τέσσερα ή οκτώ, σε σημείο που έχει οριστεί από την πλέκτρια ως η αρχή του σχεδίου.

Εικόνα 17: Γαλλικό κασελάκι, κουσούνι για συνεχόμενη δαντέλα

Από τα κοπανέλια, πήρε την ονομασία της και η δαντέλα (κοπανέλι). Η τεχνική αυτή μπορεί να χρησιμοποιεί πολλές κλωστές, πάντοτε όμως η πλέκτρια διασταυρώνει δύο ζευγάρια.

Το 1855 ιδρύεται το Αμαλίοιο ορφανοτροφείο από τη Βασίλισσα Αμαλία και την πριγκίπισσα Υψηλάντη και έτσι αρχίζει η συστηματική ενασχόληση με τη δαντελοπλεκτική στην Ελλάδα. Ακολουθεί η ίδρυση και άλλων σχολών σε Αθήνα αλλά και Αίγινα, Σπέτσες, Ύδρα, Κόρινθο, Κεφαλονιά, Κορωπί, Γαλαξίδι κ.α., ενώ το 1922, μετά την καταστροφή της Σμύρνης, ανοίγουν και άλλες σχολές για να στηρίξουν το εισόδημα των γυναικών. (Γιανναρά, Ελληνικές Κλώστινες Συνθέσεις - Κοπανέλι, 1989)

Εικόνα 18: Αθήνα 1950-1957. Αμαλίοιο Ορφανοτροφείο Αθηνών
Λυκείου 2 - Ηρώδου Αττικού – Στησιχόρου, Έτος κατασκευής: 1856-59, Κατεδάφιση: 1957

2.2 Απαιτούμενα Υλικά

2.2.1 Τα Κοπανέλια

Τα πρώτα κοπανέλια κατασκευάστηκαν από τις πλέκτριες με υλικά τα οποία υπήρχαν σε αφθονία σε κάθε περιοχή. Στην πορεία του χρόνου τεχνίτες ασχολήθηκαν με την κατασκευή κοπανελιών, τα οποία είχαν πλέον ομοιομορφία στο σχήμα από κοπανέλι σε κοπανέλι αλλά και ποικιλία σχημάτων, πάχους και μεγέθους. Στο εξωτερικό γινόταν προσθήκη κρίκου στο κάτω μέρος στον οποίο περνούσαν χάντρες. Αυτό χρησίμευε στα είδη δαντέλας όπου απαιτούνταν πολλά κοπανέλια, για να μη γλιστράνε και χάνεται η σειρά τους καθυστερώντας την ολοκλήρωση του έργου.

Εικόνα 19: Ελληνικά ξύλινα κοπανέλια από τη συλλογή του συλλόγου «Χριστίνα»

Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν κυρίως ήταν το ξύλο και τα οστά, ενώ μερικά ήταν επίσης φτιαγμένα από ορείχαλκο, ασήμι, χρυσό, κασσίτερο, ελεφαντόδοντο, ακόμη και γυαλί. Για τα λεπτότερα νήματα, και προκειμένου να μη σπάνε, χρησιμοποιούνταν μικρά και ελαφριά κοπανέλια από ξύλο. Σε αυτήν την περίπτωση συναντάμε κοπανέλια από ξύλο δαμασκηνιάς, φραγκοσουκιάς, τριανταφυλλιάς, από πουρνάρι, έβενο, κερασιά, μηλιά, σφένδαμο, δρυ, βαλανιδιά, κ.ά. (Wright, 1919)

Εικόνα 20: Ευρωπαϊκά κοπανέλια από τη συλλογή του συλλόγου «Χριστίνα»

2.2.2 Τα Νήματα

Πριν το 1830 περίπου χρησιμοποιούνταν κυρίως λευκές ή εκρού κλωστές από λινό. Μετάξι, συχνά χρωματισμένο, και μεταλλικά νήματα χρησιμοποιήθηκαν επίσης, λίγα όμως δείγματα παρέμειναν. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα το βαμβάκι αντικατέστησε το λινό, ενώ το μετάξι εξακολούθησε να χρησιμοποιείται και το μαλλί χρησιμοποιείτο περιστασιακά για καινοτόμες δημιουργίες. Επίσης τον 19^ο αιώνα διαδόθηκε η μαύρη δαντέλα από βαμβάκι ή μετάξι. Μια ποικιλία από συνθετικά νήματα έκανε την εμφάνισή της τον 20^ο αιώνα. (Identifying Hand-made Lace, 2013)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΚΟΠΑΝΕΛΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

3.1 Είδη Κοπανελιού

Το κοπανέλι χωρίζεται σε δύο μεγάλες κατηγορίες ανάλογα με την τεχνική και τον αριθμό των κοπανελιών που απαιτούνται για τη δημιουργία ενός έργου. Αυτές είναι η συνεχόμενη δαντέλα και η τμηματική.

Για την πρώτη χρησιμοποιούνται πολλά κοπανέλια που σε κάποιες περιπτώσεις μπορούν να ξεπεράσουν και τα 500 ζεύγη τα οποία όμως δε δουλεύονται ταυτόχρονα. Δουλεύεται όμως ταυτόχρονα το επιλεγμένο κάθε φορά μοτίβο με το φόντο του, κάτι που δε συμβαίνει στην τμηματική δαντέλα. Επίσης, με αυτήν την τεχνική συνήθως το αποτέλεσμα είναι λωρίδες (μπορντούρες) οι οποίες στη συνέχεια είτε συνδέονται μεταξύ τους δημιουργώντας δαντελένιο ύφασμα μεγάλης επιφάνειας ή χρησιμοποιούνται ως έχουν διακοσμώντας τελειώματα ρούχων, λευκών ειδών κ.ά. Αυτό το είδος δουλεύεται στις Κυκλάδες, στη Σαλαμίνα, και παλαιότερα στην Κρήτη. Επίσης στο εξωτερικό απαντάται στο Βέλγιο, στη Σουηδία, στην Αγγλία και τη Γαλλία. Εμφανίζονται διαφορές στο σχέδιο και τη διαπλοκή των κλωστών από περιοχή σε περιοχή. Στο εξωτερικό, ανάλογα με τις διαφοροποιήσεις μπορεί να πάρει ονομασίες όπως: torchon, cluny, bedfordshire, chantilly κ.ά. Στην Ελλάδα δεν υπάρχουν διαφοροποιήσεις στην ονομασία καθώς όποια και αν είναι η τεχνική ονομάζεται πάντα κοπανέλι.

Όσον αφορά την τμηματική δαντέλα, πρόκειται για ένα υφαντό πανάκι το οποίο περιφέρεται μέσα στο σχέδιο και με τις ενώσεις μεταξύ των λωρίδων από πανάκι σε πανάκι δημιουργείται το τελικό σχέδιο. Το είδος αυτό συναντάται κυρίως στην Κρήτη και την Αίγινα καθώς επίσης στη Ρωσία, την Ουγγαρία και τη Σλοβενία. Στον τύπο αυτό απαιτούνται έξι έως δέκα ζεύγη κοπανελιών ανάλογα με το πάχος που θέλουμε να δώσουμε στο πανάκι. Η προέλευση κάθε σχεδίου αυτού του τύπου πλέξης γίνεται διακριτή από την ένωση των λωρίδων μεταξύ τους, η οποία ονομάζεται δέμα, καθώς και από τις στροφές και τις γωνίες (στρογγυλές και οξείες).

Στο εξωτερικό δουλεύεται περισσότερο η τεχνική της συνεχόμενης δαντέλας με παραλλαγές από χώρα σε χώρα και από πόλη σε πόλη. Με τη δημιουργία μιας

ιδιαίτερης τεχνικής, αυτή παίρνει το όνομά της από το όνομα της δημιουργού της ή της πόλης - χώρας στην οποία δημιουργήθηκε για πρώτη φορά η συγκεκριμένη τεχνική.

Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια συγκέντρωσης και καταγραφής των ειδών κοπανελιού που ξεχωρίζουν στην Ευρώπη. (Τεχνικές Δαντέλας - Κοπανέλι, n.d.)

3.2 Συνεχόμενη Δαντέλα

3.2.1 Τορσόν (*Torchon lace*)

Η δαντέλα Τορσόν κατασκευάστηκε σε όλη την Ευρώπη. (Britannica, Torchon lace, n.d.) Έχει μεγάλη αντοχή, καθώς φτιάχνεται από χονδρότερα νήματα σε σύγκριση με τις άλλες δαντέλες και σε αυτή διακρίνονται απλά γεωμετρικά σχήματα και ευθείες γραμμές. (Fuhrmann, 1976) Χρησιμοποιήθηκε από τις μεσαίες τάξεις για μπορντούρα, ή για να διακοσμήσει βαμβακερά και λινά εσώρουχα καθώς ήταν ιδανική λόγω της αντοχής της και του χαμηλού της κόστους. Αρχικά κατασκευάστηκε από λινάρι, στην πορεία όμως προστέθηκε το βαμβάκι ως επιλογή. Δημιουργεί λωρίδες με φάρδος από 2,5 έως 5 εκατοστά. Περιστασιακά χρησιμοποιήθηκαν χρώματα, αλλά ως επί το πλείστον η δαντέλα Τορσόν ήταν λευκή. (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999)

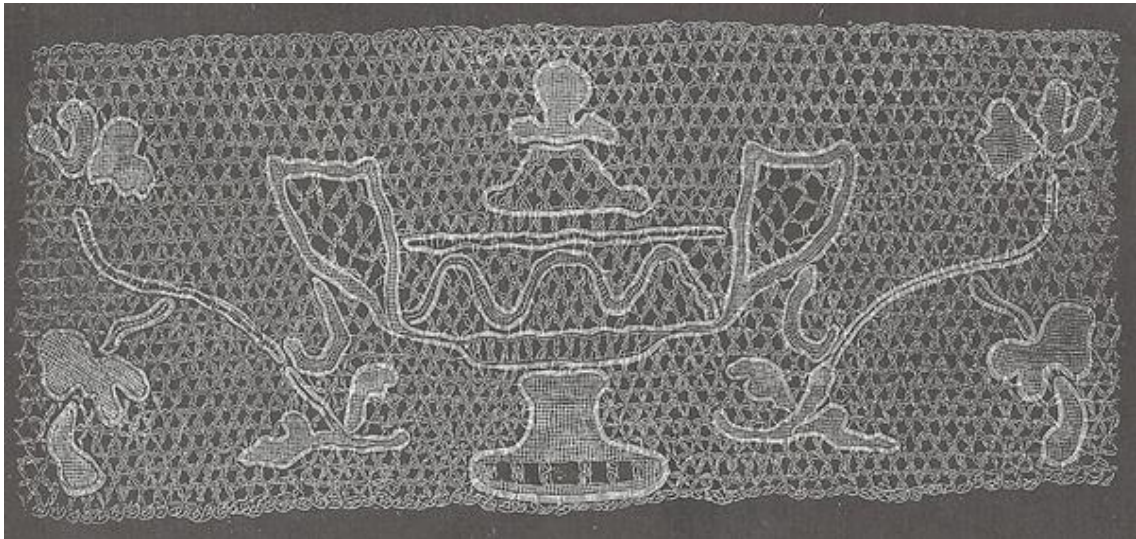
Εικόνα 21: Δείγμα δαντέλας *Torchon*

Η δαντέλα Τορσόν είναι από τα παλαιότερα είδη δαντέλας και συνήθιζαν να τη φτιάχνουν σε πολλά κέντρα παραγωγής δαντέλας όπως το Βέλγιο, η Γαλλία, η Ιταλία, η Σουηδία, η Ισπανία και η Σαξονία. (Rafell, 2003) Για την κατασκευή της απαιτούνται λίγες μόνο μπομπίνες και χονδρά, συγκριτικά με άλλες δαντέλες, νήματα, γεγονός που καθιστά την εκμάθησή της εύκολη. (Fuhrmann, 1976)

Τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα εμφανίστηκαν αντίγραφα της δαντέλας Τορσόν τα οποία ήταν σχεδόν αδιάκριτα από τη χειροποίητη δαντέλα. (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999)

3.2.2 Άντβερπ (Antwerp Lace)

Προέρχεται από την Αμβέρσα και εκτιμάται ότι τον 17^ο αιώνα το 50% του πληθυσμού της περιοχής απασχολείτο στην κατασκευή της. Ξεχωρίζει με τα μοτίβα της, που συχνά επαναλαμβάνονται, (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999), (Blum, 2002) και είναι λουλούδια, σε δοχεία ή χωρίς αυτά, και λέγεται ότι ήταν μια απεικόνιση των κρίνων του Ευαγγελισμού. Ωστόσο τα λουλούδια δεν περιορίζονταν σε κρίνα. (Blum, 2002)

Εικόνα 22: Δείγμα δαντέλας Antwerp

Κατατάσσεται στις συνεχόμενες δαντέλες. (Sharp, 1913) Έχει βάρος και ανθεκτικότητα και τα σχέδια περιβάλλονται από κορδόνι, το οποίο δημιουργείται κατά τη συμπλοκή των νημάτων. Στο φόντο του σχηματίζονται εξάγωνα παρόμοια με αυτά στο τούλι. (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999)

Η δαντέλα της Αμβέρσας δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια του 16^{ου} αιώνα και το 1585 η παραγωγή της δαντέλας σταμάτησε. (Deboeck, 2007) Το 1698 η δαντέλα της Αμβέρσας γίνεται γνωστή στην Αγγλία, (Palliser, 1865) αφού πρώτα εξάγεται στις Ισπανικές Ινδίες. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως ως διακόσμηση των καπέλων κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα. (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999)

3.2.3 Κλούνυ (Cluny De Brioude)

Προέρχεται από τη Γαλλία. Εμφανίστηκε τον 19^ο αιώνα στη Λωρραίνη. Είναι συνεχόμενη δαντέλα, με βάρος και γεωμετρικά σχήματα σαν μοτίβο, και ακτινωτά άκρα. (Earnshaw, The identification of lace, 1980)

Εμπνευσμένη από το κοπανέλι της Γένοβας του 17^{ου} αιώνα έγινε η πιο ευρέως παραγόμενη χειροποίητη δαντέλα στον κόσμο και διδασκόταν στους αρχάριους τεχνίτες αμέσως μετά την ολοκλήρωση της εκμάθησης της δαντέλας Torchon. (Antique Bobbin Lace - 1, n.d.)

Εικόνα 23: Δαντέλα Κλούνυ

3.2.4 Σαντιγύ (Chantilly Lace)

Πήρε το όνομα της από την πόλη της Γαλλίας, (J A Simpson; E S C Weiner; Oxford University Press, 1989) και πρωτοεμφανίστηκε το 17^ο αιώνα. (Sharp, 1913), (Rafell, 2003) Είναι γνωστή για το φίνο φόντο και μοτίβο της (J A Simpson; E S C Weiner; Oxford University Press, 1989) και την περισσή λεπτομέρεια που απαιτείται για την κατασκευή της. (Rafell, 2003) Τα μοτίβα περιγράφονται με κορδόνι, όπως και στη δαντέλα της Αμβέρσας. (Powys, 2002) (Sharp, 1913) (Blum, 2002) Αξίζει να σημειωθεί η χρήση μισής και ολόκληρης βελονιάς για να επιτευχθεί αίσθηση σκιάς και φωτός στο γέμισμα των μοτίβων, (Rafell, 2003) (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999) που συνήθως ήταν λουλούδια. Στο φόντο σχηματίζονταν εξάγωνα (Sharp, 1913) από το ίδιο νήμα με αυτό των σχεδίων. (Blum, 2002) Η παραγωγή της γινόταν σε λωρίδες

φάρδους περίπου 10 εκατοστών που ενώνονταν με μη ορατή βελονιά. (Rafell, 2003)
Οι καλύτερες δαντέλες του είδους είχαν ως πρώτη ύλη το μετάξι και ως χρώμα το μαύρο, και χρησιμοποιούνταν στο ρουχισμό ιδιαίτερα στην Ισπανία και την Αμερική όπου γίνονταν μεγάλες εξαγωγές από τον 18^ο αιώνα. (Powys, 2002)

Εικόνα 24: Δαντέλα Chantilly

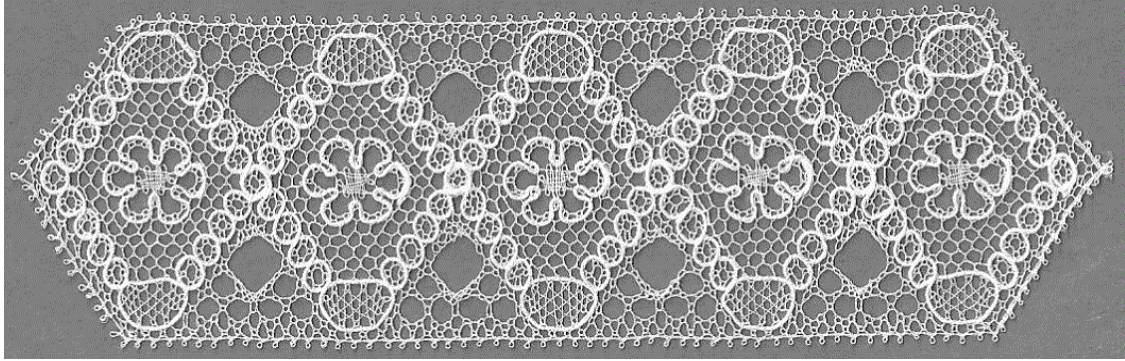
Το 1844, κατοχυρώθηκε με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας μια μηχανή που κατασκεύαζε δαντέλες *Valenciennes* και μαύρη δαντέλα *Chantilly* που δύσκολα διακρίνονταν από τις αντίστοιχες χειροποίητες. (Felkin, 1867)

3.2.5 Τόντεπ (*Tonder Lace*)

Πρωτοεμφανίστηκε στην περιοχή Tonder, από την οποία πήρε και το όνομά της. Ο όρος στην πορεία χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα, ονομάζοντας έτσι όλα τα είδη κοπανελιού που κατασκευάζονται στη Δανία. (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999)

Για τη δαντέλα Tonder, χρησιμοποιούνταν λεπτά νήματα από λινό που εισήγαγαν από την Ολλανδία. (Palliser, 1865) Με την αδυναμία να βρεθούν όμως πολύ λεπτά νήματα από λινό, με το πέρασμα του χρόνου, χρησιμοποιήθηκαν βαμβακερά νήματα. Τη χαρακτηρίζουν εξάγωνα που σχηματίζονται στο γέμισμα των μοτίβων, ενώ τετράγωνα δημιουργούν το φόντο, και τα σχέδια αποτελούν λουλούδια. Έχει συχνά μεγάλα κενά στο μοτίβο που ονομάζονταν «τρύπες της Κοπεγχάγης» και αποτελούσαν μια απόπειρα των κατασκευαστών δαντέλας να επιταχύνουν την παραγωγή της, καθώς προσπάθησαν να ανταγωνιστούν τη μηχανοποίητη δαντέλα. (Britannica, Tondern lace, n.d.)

Η παραγωγή της ξεκίνησε το 1647, όταν ένας έμπορος έφερε στο Τόντερ τεχνίτες από τη Βεστφαλία για να διδάξουν το λαό. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως κατά τα τέλη του 18^{ου} και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Τα περισσότερα κορίτσια της περιοχής απασχολούνταν στην κατασκευή της όπως και τα αγόρια πριν αποκτήσουν την απαραίτητη σωματική ανάπτυξη για να δουλέψουν στα χωράφια. Το 1801 απασχολούνταν 20.000 άνθρωποι στο Τόντερ, στην κατασκευή δαντέλας. (Palliser, 1865)

Εικόνα 25: Δείγμα δαντέλας Tonder

3.2.6 Μπέντφορντσαϊρ (Bedfordshire)

Οι δαντέλες που κατασκευάζονταν στο Μπέντφορντσαϊρ, φαίνεται ότι διέφεραν ανά περιόδους ανάλογα με τη μόδα της εποχής. Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και τον 18^ο αιώνα η παραγωγή δαντέλας στην Αγγλία έφτασε στο απόγειό της. Το 19^ο αιώνα, οι τεχνίτες δαντέλας άρχισαν να αντιγράφουν τη μαλτέζικη δαντέλα, προσαρμόζοντάς την στο δικό τους στυλ. Αυτή ονομάστηκε δαντέλα Μπέντφορντσαϊρ και στα μοτίβα της διακρίνονται λουλούδια και άλλα στοιχεία της φύσης.

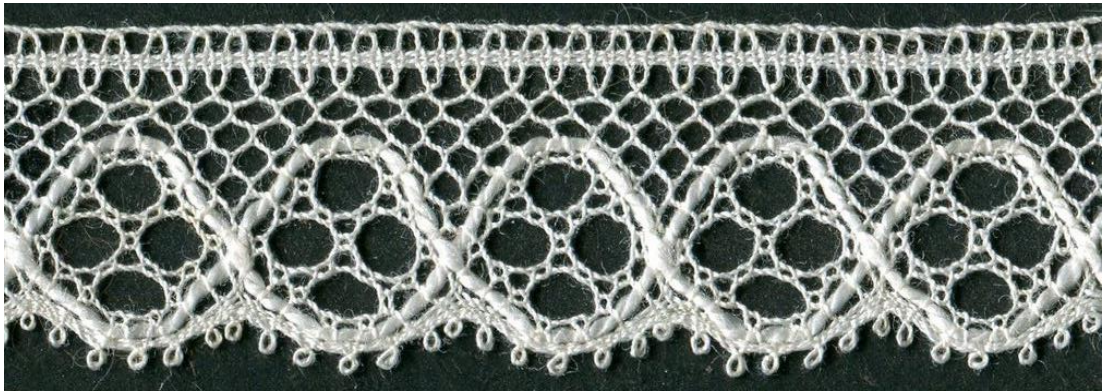

Εικόνα 26: Δαντέλα Bedfordshire

Ωστόσο η δημιουργία μηχανής παραγωγής δαντέλας στο Νότιγχαμ, κατέστησε τη δαντέλα πολύ πιο οικονομικό προϊόν αναγκάζοντας τους τεχνίτες να απλοποιήσουν τα σχέδια και τα μοτίβα δημιουργώντας έτσι τη νέα Μπέντφορντσαϊρ δαντέλα. (Palliser, 1865)

3.2.7 Μπουκς (*Bucks Point Lace*)

Προέρχεται από την περιοχή Buckinghamshire που ήταν το κυρίως κέντρο παραγωγής δαντέλας της Αγγλίας. Ο τύπος αυτός δαντέλας που μοιάζει με τη γαλλική δαντέλα Lille, (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999) συχνά ονομάζεται Αγγλική Lille. Τα συνήθη σχέδια που διακρίνονται σε αυτήν είναι λουλούδια και γεωμετρικά σχήματα, και η πρώτη ύλη λινό ή μετάξι. (Rafell, 2003)

Εικόνα 27: Δείγμα Δαντέλας Bucks

Παρόλο που το Buckinghamshire ήταν το κέντρο παραγωγής δαντέλας στην Αγγλία από τον 16^ο αιώνα, το είδος της που χαρακτηρίζεται ως δαντέλα bucks δεν είχε εμφανιστεί μέχρι τα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Φαίνεται να βασίστηκε στη δαντέλα Mechlin, με αρκετές παραλλαγές όμως που την έκαναν γνωστή εκείνη την εποχή. (Levey, 1983)

3.2.8 Μαλτέζ (*Maltese*)

Προέρχεται από τη Μάλτα. Έχει συγκεκριμένο μήκος, ανάλογα με το μήκος του μαξιλαριού που χρησιμοποιείται, ενώ αν χρειάζεται να γίνει μακρύτερη, ενώνονται δύο ή περισσότερα τμήματά της με ραφή. Τα νήματα που χρησιμοποιούνται είναι μεταξωτά σε εκρού χρώμα ενώ στο παρελθόν είχαν χρησιμοποιηθεί και μαύρα.

Περιστασιακά χρησιμοποιήθηκε και το λινό που όμως δεν ήταν αυτό που χαρακτήρισε τη δαντέλα Μαλτέζ. Στα μοτίβα της πολύ συχνά διακρίνεται ο σταυρός της Μάλτας.

Εικόνα 28: Ο σταυρός της Μάλτας

Εικόνα 29: Δαντέλα Maltese

Συνήθως στη Μάλτα κατασκευαζόταν δαντέλα με βελόνα, ήδη από τον 16^ο αιώνα και έως τον 19^ο. Στα μισά του 18^{ου} αιώνα ήρθαν από τη Γένοβα τεχνίτες που μετέτρεψαν τα ήδη υπάρχοντα σχέδια της περιοχής σε κατασκευή με κοπανέλι, που ήταν πιο γρήγορη. Το 1851, ύστερα από συμμετοχή της Μάλτας στην έκθεση «The Great Exhibition» η δαντέλα της περιοχής έγινε γνωστή στην Αγγλία, και αντιγράφηκε από τεχνίτες καθιστώντας την πηγή για την κατασκευή της δαντέλας Bedfordshire.

Μέχρι σήμερα κατασκευάζονται χειροποίητες δαντέλες στη Μάλτα, και προκειμένου να διασωθεί η τέχνη, διδάσκεται σε δημόσιες και ιδιωτικές σχολές τεχνών για κορίτσια. (Maltese Crafts, n.d)

3.3 Τμηματική Δαντέλα

3.3.1 Milanese

Συναντάται και με την ονομασία *punto di Milano*. Θεωρείται η πιο ωραία και η πιο γνωστή δαντέλα της Ιταλίας. Μοιάζει με τη γενοβέζικη, με λιγότερη μονοτονία και περισσότερη χάρη στα σχέδια. Σε κάποια δείγματα εμφανίζονται οικόσημα στο

μοτίβο της δαντέλας, που φαίνεται να ήταν φτιαγμένες κατά παραγγελία ευγενών. (Sharp, 1913)

Εικόνα 30: Δείγμα Δαντέλας *Milanese*

Δουλεύτηκε κυρίως τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα. Τα σχέδια αποτελούνται επίσης από φύλλα και λουλούδια, καθώς επίσης και μορφές ανθρώπων και ζώων. (Britannica, *Milanese lace*, n.d)

3.3.2 *Flemish*

Δεν είναι γνωστό αν το είδος αυτό ξεκίνησε στη Φλάνδρα ή «ήρθε» από τη Βενετία, ενώ τα δύο είδη είναι σχεδόν ίδια. Στο μουσείο South Kensington Museum όπου υπάρχουν πολλά δείγματα της δαντέλας αυτής, η περιγραφή αναγράφει «φλαμανδική ή ιταλική». Τα σχέδια είναι

Εικόνα 31: Δείγμα από δαντέλα *Flemish*

εμπνευσμένα από τη φύση και στο φόντο δημιουργείται δίχτυ που συχνά παραλείπεται καθώς το είδος αυτό έχει πολύ κοντά τα μοτίβα μεταξύ τους με αποτέλεσμα να έρχονται σε επαφή σε αρκετά σημεία. Τα νήματα είναι πολύ λεπτά, και ταυτόχρονα το έργο πολύ χαλαρό και λιγότερο σταθερό. (Sharp, 1913)

3.3.3 *Duchesse*

Η βελγική αυτή δαντέλα αναπτύχθηκε τη δεκαετία του 1850. Τα τμήματά της δουλεύονταν ξεχωριστά και στη συνέχεια συναρμολογούνταν. Σε φύλλα κατέληγαν δέσμες νημάτων που δημιουργούσαν τα κλαδιά. Δεν κατασκευάζεται σε μηχανή.

Εικόνα 32: Δαντέλα *Duchesse*

Αν και γενικά συνδέθηκε με το Βέλγιο, η δαντέλα duchesse δημιουργήθηκε σε πολλά μέρη και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης και για άλλα στυλ. (Antique Bobbin Lace - 1, n.d.)

3.3.4 *Bruges*

Πρόκειται για δαντέλα που κατασκευάζεται από βαμβάκι σε λευκό χρώμα. Υπάρχουν δύο είδη δαντέλας bruges. Αυτό της λεπτότερης και πιο φίνας, και αυτής που κατασκευάζεται από χονδρότερα νήματα καθιστώντας την πιο ανθεκτική. Η πρώτη χρησιμοποιείται για ρουχισμό και πέπλα, ενώ η δεύτερη για τη διακόσμηση εσωρούχων, καθώς έχει μεγάλη αντοχή στο πλύσιμο και τη λεύκανση σε υψηλές θερμοκρασίες χωρίς να χάνει τη φόρμα της και την ποιότητά της. Η μεγαλύτερη παραγωγή της συγκεκριμένης δαντέλας έγινε μεταξύ του 1850 και του 1950.

Εικόνα 33: Δαντέλα *Bruges*

Στα μοτίβα της διακρίνονται φύλλα και λουλούδια και μπορούν να παραχθούν σε μεγάλα κομμάτια για επίσημες διακοσμήσεις όπως σε εκκλησίες. (Sutton, 1986)

Εικόνα 34: Η δαντέλα Bruges προτιμάται από τον υψηλό κλήρο

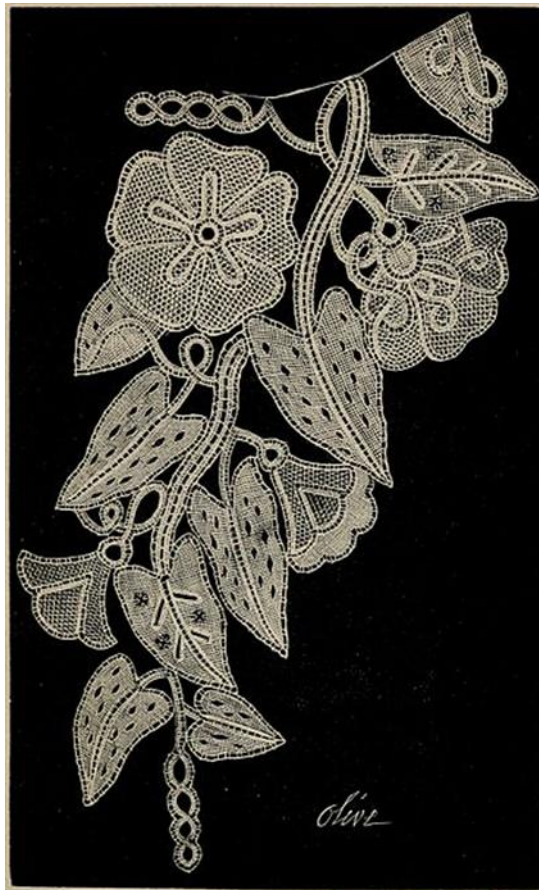
3.3.5 Honiton

Η δαντέλα Honiton κατασκευάζεται στο Honiton του Devon. Ως σχέδια διακρίνονται λουλούδια και φύλλα. Πρόκειται για τμηματική δαντέλα της οποίας τα περίτεχνα σχέδια δημιουργούνται ξεχωριστά και εν συνεχεία ράβονται στο δίχτυ που δημιουργεί το φόντο. (Jackson, 1900)

Η τέχνη της δαντέλας φαίνεται να ήρθε στην περιοχή Honiton της Αγγλίας από Φλαμανδούς πρόσφυγες στα μέσα με τέλη του 16^{ου} αιώνα. (Palliser, 1865)

Τα πρώτα χρόνια (1620-1800), τα ποικίλα σχέδια δουλεύονταν ξεχωριστά από το δίχτυ που αποτελούσε το φόντο της δαντέλας, και κατά το τέλος της παραγωγής ράβονταν μεταξύ τους. Αργότερα, (1800-1840), κατασκευάστηκε δίχτυ από μηχανή που ήταν πολύ οικονομικότερο στην παραγωγή, και μόνο τα σχέδια ήταν χειροποίητα. (Treadwin, 1994) Η ιστορικός Emily Jackson περιγράφει με την παρακάτω προσέγγιση:

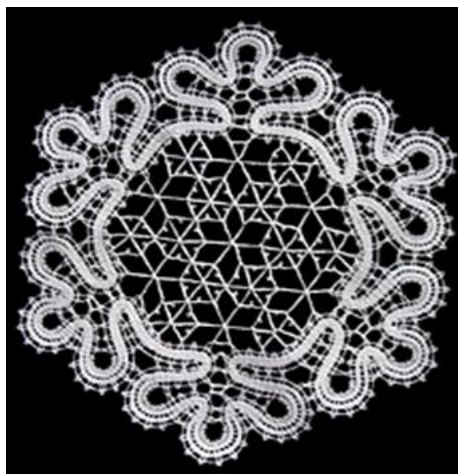
“Υπήρξε μια περίοδος με κακή σχεδίαση και ασαφή μέθοδο κατασκευής. Άσχημα μοτίβα παρουσίαζαν ουρές γαλοπούλας, τηγάνια και καρδιές. Ούτε φύλλα ούτε λουλούδια αντιγράφονταν από τη φύση.” (Jackson, 1900)

Εικόνα 35: Δαντέλα Honiton

3.3.6 Ρωσικό

Πρόκειται για μια υφαντή ταινία που περιστρέφεται και δημιουργεί τα σχέδια. (Elizabeth Mincoff, Margaret S. Marriage, 1981) Τα σχέδια της ρωσικής δαντέλας είναι αφηρημένα και δημιουργούν διαδρομές που μοιάζουν με λαβύρινθο. (Earnshaw, A Dictionary of Lace, 1999)

Εικόνα 36: Ρωσικό Κοπανέλι

3.3.7 *Indrija*

Το λινό αποτελεί την πρώτη ύλη για τη δαντέλα αυτή. Πρώτα κατασκευάζονται τα μοτίβα και εν συνεχεία δημιουργείται το πλέγμα που αποτελεί το φόντο. Πρόκειται για «ταινίες», προϋφασμένες που στην πορεία κάμπτονται για να δημιουργήσουν τις καμπύλες και τα σχήματα, κάτι που καθιστά τη δαντέλα *indrija* δύσκολη στην κατανόηση. Μια παρόμοια προσέγγιση σε μεγαλύτερη και απλούστερη κλίμακα, χρησιμοποιήθηκε από κατασκευαστές δαντέλας σε όλη την ανατολική Ευρώπη. Όμοιο έργο μπορεί να συναντηθεί με την ονομασία *Idria*, υποδηλώνοντας ότι προέρχεται από τη Σλοβενία. Ούγγροι και Ρώσοι δημιουργοί έχουν επίσης παράξει παρόμοιες δαντέλες. (Antique Bobbin Lace - 1, n.d.)

Εικόνα 37: Δείγμα κροάτικης Δαντέλας *Indrija*

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΛΕΠΤΟΜΕΡΗΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΚΟΠΑΝΕΛΙΟΥ

4.1 Γενικά Στοιχεία

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται προσπάθεια έρευνας και καταγραφής του τρόπου κατασκευής της δαντέλας κοπανέλι. Στα πλαίσια αυτής της έρευνας δε γίνεται ξεκάθαρο πότε ξεκίνησε η κατασκευή δαντέλας με τη συγκεκριμένη τεχνική.

Για τη δημιουργία κάθε έργου απαιτείται ένα σχέδιο αποτυπωμένο σε ειδικό χαρτί το οποίο ακολουθεί η πλέκτρια. Για ορισμένες πλέκτριες όμως, στην Ελλάδα και το εξωτερικό δεν είναι απαραίτητο αυτό καθώς η πλέκτρια είναι σε θέση να δημιουργήσει είτε το λεγόμενο ελεύθερο σχέδιο, είτε να επαναλάβει ένα σχέδιο που έκανε στο παρελθόν και το έχει επαρκώς απομνημονεύσει. Το σχέδιο τοποθετείται πάνω σε ειδικό μαξιλάρι εργασίας (κουσούνι) το όνομα που οποίου πιθανόν να προέρχεται από τη γαλλική λέξη *coushin* που σημαίνει μαξιλάρι. Ανάλογα με την περιοχή υπάρχουν διαφορετικοί τύποι, σχήματα και μεγέθη μαξιλαριών. (Τεχνικές Δαντέλας - Κοπανέλι, n.d.)

4.2 Απαιτούμενα Υλικά

Τα απαραίτητα υλικά για την κατασκευή του κοπανελιού είναι: το κουσούνι, τα κοπανέλια (14), βαμβακερό νήμα, το χαρτί πάνω στο οποίο αποτυπώνεται το σχέδιο – πατρόν το οποίο πρόκειται να δουλευτεί, ένα λεπτό βελονάκι, και καρφίτσες.

Επίσης βοηθητική είναι η κατασκευή μιας λωρίδας για τη συγκράτηση των κοπανελιών κατά τη μη χρησιμοποίησή τους.

Εικόνα 38: Το κουσούνι σε χρήση

Το κουσούνι είναι ένα κυλινδρικό μαξιλάρι διαστάσεων 40 εκατοστά μήκος και 90 εκατοστά περιφέρεια. Για τη δημιουργία του απαιτείται ένα μέτρο περίπου υφάσματος κάμποτο. Η διαδικασία κατασκευής του κουσουνιού έχει ως εξής: γαζώνεται

το ύφασμα στις δυο άκρες (ούγια με ούγια), δημιουργώντας έναν κύλινδρο.

Στη συνέχεια κλείνεται το ένα ανοιχτό άκρο σουρώνοντας το ύφασμα. Από το άλλο άκρο γεμίζεται με -κατά προτίμηση- τζίβα η οποία πιέζεται καλά μέχρι να γίνει πολύ σφιχτό. Όσο πιο σκληρό γίνει το κουσούνι τόσο καλύτερο αποτέλεσμα θα έχει η δαντέλα που θα δημιουργηθεί αργότερα σε αυτό. Πολύ μαλακό κουσούνι, δηλαδή αν δεν περιέχει αρκετή τζίβα ή δεν είναι αρκετά συμπιεσμένη μέσα σε αυτό, δε θα επιτρέψει τη δημιουργία ομοιόμορφης δαντέλας. Αφού ολοκληρωθεί το γέμισμα, κλείνεται και το δεύτερο άκρο με παρόμοιο τρόπο με το πρώτο. Στη συνέχεια το κουσούνι πρέπει να καλυφθεί με βαμβακερό, πλεκτό, λευκό ύφασμα το οποίο πρέπει να πλένεται μετά την ολοκλήρωση κάθε έργου.

Εικόνα 39: Κοπανέλια έτοιμα προς χρήση

Τα κοπανέλια στην Ελλάδα κατασκευάζονται από ξύλο. Στο εξωτερικό όμως ως πρώτη ύλη χρησιμοποιούνται επίσης το μέταλλο και το ελεφαντόδοντο. Αυτά «γεμίζονται» με κλωστή κρατώντας τη σταθερή και γυρίζοντας το κοπανέλι από δεξιά προς τα αριστερά. Τέλος το νήμα σταθεροποιείται με ειδικό δέσιμο που του επιτρέπει να ξετυλίγεται σταδιακά όποτε είναι απαραίτητο. Μετά τη σταθεροποίηση του νήματος αυτό δεν κόβεται, αλλά τυλίγεται σε δεύτερο κοπανέλι το οποίο δημιουργεί ζεύγος με το πρώτο. Το ίδιο επαναλαμβάνεται και με τα επτά ζεύγη. Όταν η κλωστή από κάποιο κοπανέλι τελειώσει, κατά τη χρήση

της, τυλίγεται καινούρια σε αυτό και δένεται ένας κόμπος για την ένωση με την παλιά κλωστή. Κατά την πλέξη οι κόμποι πρέπει, κατά το δυνατό, να βρίσκονται στην επάνω όψη της δαντέλας καθώς η κάτω όψη είναι η καλή στο τελικό αποτέλεσμα.

Η κλωστή είναι συνήθως βαμβακερή, σε λευκό ή εκρού χρώμα. Όσο πιο λεπτή η κλωστή που χρησιμοποιείται τόσο πιο φίνα η δαντέλα.

Το χαρτί πάνω στο οποίο τυπώνεται το σχέδιο μπορεί να ζητηθεί στα βιβλιοπωλεία με την ονομασία *ΜΠΡΙΣΤΟΛ*. Εκεί τυπώνεται το επιλεγμένο σχέδιο και τοποθετείται το χαρτί με δυο - τρία φύλλα εφημερίδας από κάτω (για μεγαλύτερη σταθερότητα και αντοχή) πάνω στο κουσούνι. Ένα σημείο του σχεδίου τίθεται ως «αρχή» και εκεί τοποθετούνται τρεις καρφίτσες πάνω στις οποίες «κρεμιούνται» τα έτοιμα προς χρήση κοπανέλια.

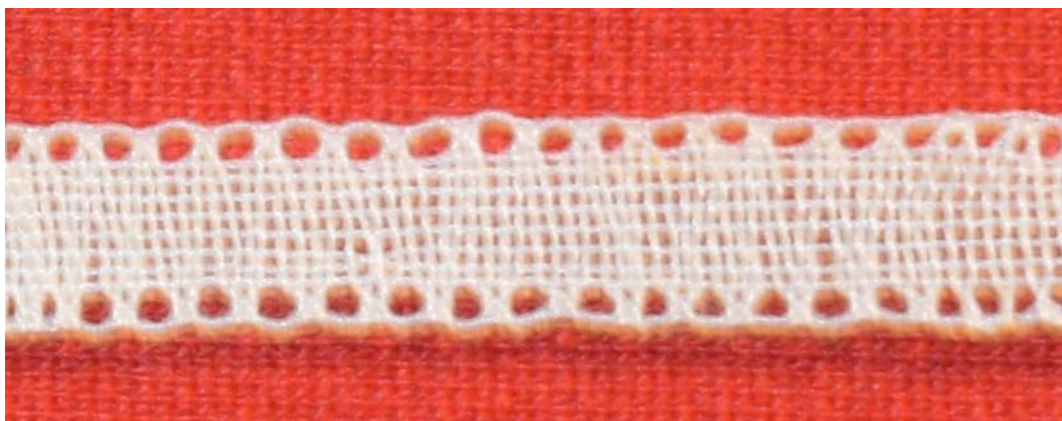

Εικόνα 40: Ειδικό χαρτί με τυπωμένο σχέδιο για κατασκευή δαντέλας κοπανέλι

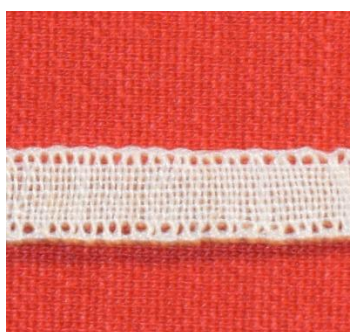
4.3 Η Δαντέλα

Η βάση της δαντέλας είναι το πανάκι. Αυτό ακολουθεί όλο το σχέδιο, στις καμπύλες που έχουν επιλεγεί – τυπωθεί. Η πλέξη έχει τρεις βασικές κινήσεις, που επαναλαμβάνονται συνέχεια ξεκινώντας πάντα από τα αριστερά προς τα δεξιά.

Τα πανάκια μπορούν να έχουν παραλλαγές, εμπλουτίζοντας το σχέδιο και κάνοντας τη δαντέλα της κάθε περιοχής να ξεχωρίζει. Έτσι στην Κρήτη χρησιμοποιείται το πανάκι με το δέμα και το πανάκι με την ούγια, που και τους δύο αυτούς τρόπους συναντάμε και σε άλλες περιοχές. Υπάρχει επίσης και η παλιά πλέξη. Αυτή δουλεύεται μόνο στην Κρήτη.

Εικόνα 41: Το πανάκι με δέμα

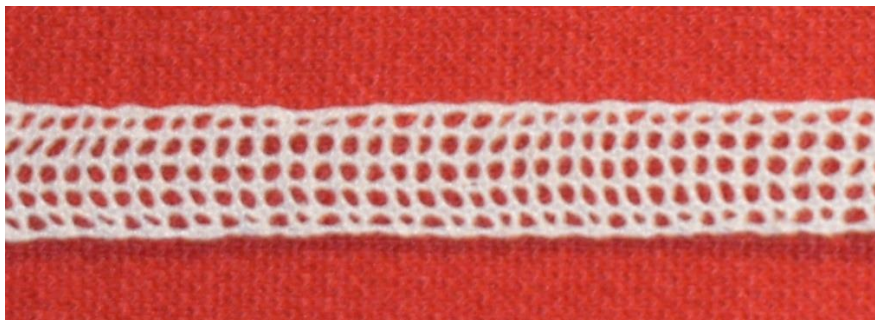
Εικόνα 42: Το πανάκι με ούγια

Εικόνα 43: Το φιλτιρέ

Το φιλτιρέ είναι διακοσμητικό στοιχείο της δαντέλας, πολύ απλό στην κατασκευή του. Πρόκειται για δύο πανάκια με δέμα, πλεγμένα παράλληλα το ένα με το άλλο, που στη συνέχεια ενώνονται με δίχτυ.

Το τούλι χρησιμοποιείται μόνο για ευθείες γραμμές, καθώς δεν είναι δυνατόν να δημιουργηθούν στροφές με αυτό. Πρόκειται επίσης για ένα ακόμη διακοσμητικό στοιχείο του κρητικού κοπανελιού.

Εικόνα 44: Το τούλι

Μια λεπτομέρεια που μπορεί να διακοσμήσει τη δαντέλα αυτή είναι το φύλλο. Αυτό φτιάχνεται μόνο με τέσσερα κοπανέλια, δηλαδή δύο ζεύγη. Η τεχνική αν και απλή, απαιτεί πολύ δεξιοτεχνία. Τα φύλλα δε σχεδιάζονται στο χαρτί. Δημιουργούνται κατά την κρίση της πλέκτριας και αναλόγως με το διαθέσιμο χώρο.

Επίσης, υπάρχει η νέα πλέξη, η μισή ούγια, το φιφικάκι, και άλλα είδη που διαφοροποιούν στις λεπτομέρειες τη δαντέλα δίνοντας πιο πολύπλοκο αποτέλεσμα. Δημιουργώντας με τις παραπάνω τεχνικές στροφές και γωνίες, μπορούν να δημιουργηθούν δαντέλες με λουλούδια, γεωμετρικά σχήματα, και διάφορες παραστάσεις. (Κουκουλάρη, 1998)

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η δαντέλα υπήρξε ένα από τα πιο ακριβά κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα, καθώς εξυπηρετούσε τη μόδα των πλουσίων και ταυτόχρονα από τα πιο οικονομικά χειροποίητα διακοσμητικά στοιχεία. Πρόκειται για μια οικοτεχνία που κληροδοτήθηκε από γενιά σε γενιά. Υπήρξε κύρια απασχόληση των γυναικών στο πλαίσιο της παραγωγής και του βιοπορισμού. Ανέδειξε το πολιτισμικό στοιχείο της κάθε περιοχής και πρόβαλε την κοινωνική της ιδιαιτερότητα.

Όταν μιλάμε ειδικότερα για το κοπανέλι και με δεδομένο ότι πρόκειται για έναν όρο άγνωστο στους νέους, αναφερόμαστε σε μια τέχνη που θα λέγαμε ότι μάλλον έχει εκλείψει τα τελευταία χρόνια. Παρόλα αυτά σε κάποιες χώρες όπως στη Μάλτα και τη Σλοβενία, ακόμη παράγεται χειροποίητη δαντέλα.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι η κατασκευή δαντέλας ξεκίνησε στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα στα νησιά του Αιγαίου και από εκεί διαδόθηκε στην Ιταλία, με την οποία οι νησιώτες είχαν στενή εμπορική σχέση. Πιθανόν όμως να πρόκειται απλώς για εικασίες, καθώς αυτό ούτε έχει αποδειχτεί, ούτε είναι αποδεκτό από όλους.

Στα πλαίσια αυτής της έρευνας βρέθηκε μεγάλος όγκος βιβλιογραφικού υλικού, κυρίως ξενόγλωσσες πηγές, που πρόσφεραν πληροφορίες για το θέμα της χειροποίητης δαντέλας και ιδιαίτερα του κοπανελιού.

Παρόλα αυτά λίγες έως μηδαμινές ήταν οι πληροφορίες που συγκεντρώθηκαν για τις μηχανές, που ύστερα από την εισβολή τους στη ζωή των ανθρώπων κατέστησαν τη δαντέλα είδος προς εξαφάνιση. Μία τέτοια συμπληρωματική εργασία θα μπορούσε να προσθέσει σημαντικές πληροφορίες στην παρούσα, παρέχοντας ένα περισσότερο ολοκληρωμένο αποτέλεσμα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Elizabeth Mincoff, Margaret S. Marriage, (1981). *Pillow Lace: A Practical Hand-book*. Ruth Bean Publishers.

Antique Bobbin Lace - 1. (n.d.). Ανάκτηση από <http://www.marlamallett.com>:
<http://www.marlamallett.com/l-bobbin.htm>

Blum, C. M. (2002). *Old world lace: a concise illustrated guide*. Mineola, N.Y.: Dover.

Britannica, T. E. (n.d). *Milanese lace*. Ανάκτηση από www.britannica.com:
<https://www.britannica.com/art/Milanese-lace>

Britannica, T. E. (n.d.). *Crochet*. Ανάκτηση από www.britannica.com:
<https://www.britannica.com/art/crochet-craft>

Britannica, T. E. (n.d.). *Tondern lace*. Ανάκτηση από www.britannica.com:
<https://www.britannica.com/art/Tondern-lace>

Britannica, T. E. (n.d.). *Torchon lace*. Ανάκτηση από www.britannica.com:
<https://www.britannica.com/art/Torchon-lace>

Deboeck, G. J. (2007). *Flemish DNA & Ancestry: History of Three Families Over Five Centuries Using Conventional and Genetic Genealogy*. Arlington, Virginia: Dokus Publishing.

Earnshaw, P. (1980). *The identification of lace*. Shire Publications Ltd.

Earnshaw, P. (1999). *A Dictionary of Lace*. New York: Dover Publications Inc.

Felkin, W. (1867). *A History of the Machine-wrought Hosiery and Lace Manufactures*. London: Londmans, Green, and CO.

Fuhrmann, B. (1976). *Bobbin Lace: An Illustrated Guide to Traditional and Contemporary Techniques*. New York: Watson-Guption Publications.

Identifying Hand-made Lace. (2013). Arts Council England.

J A Simpson; E S C Weiner; Oxford University Press. (1989). *The Oxford English Dictionary*. Oxford: 2nd ed.

Jackson, E. (1900). *A History of Hand-Made Lace*.

Levey, S. M. (1983). *Lace: A History*. Routledge.

Maltese Crafts. (n.d). Ανάκτηση Απριλίου 11, 2019, από
<https://vassallohistory.wordpress.com/maltese-crafts/>

Palliser, B. (1865). *History of Lace*. London: Sampson Low, Son, & Marston.

Powys, M. (2002). *Lace and Lace Making*. Mineola, New York, Dover Publications, Inc.

Rafell, M. C. (2003). *The Laces of Ipswich: The Art and Economics of an Early American Industry, 1950 -1840*. Hanover and London: University Press of New England.

Sharp, M. (1913). *Point and Pillow Lace*. New York: E. P. Dutton and Company.

Sutton, E. (1986). *Bruges flower lace*. Dryad Press.

Treadwin, M. (1994). *Antique Point and Honiton Lace*. Lacet Publications.

Wright, T. (1919). *The Romance of the Lace Pillow*. Olney, Bucks: H. H. Armstrong.

BENIZ'Η ΒΕΛΟΝΙΕΣ ΤΟΥ ΑΕΡΑ. (2014, Φεβρουαρίου 16). Ανάκτηση από
kentise.wordpress.com:

<https://kentise.wordpress.com/2014/02/16/%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%B6-%CE%B7-%CE%B2%CE%B5%CE%BB%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B5%CF%83-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B1%CE%B5%CF%81%CE%B1/>

Γιανναρά, Τ. Ι. (1986). *Ελληνικές Κλώστινες Συνθέσεις - Δαντέλες*. Αθήνα: Μέλισσα.

Γιανναρά, Τ. Ι. (1989). *Ελληνικές Κλώστινες Συνθέσεις - Κοπανέλι*. Αθήνα: Μέλισσα.

Κερασώτης, Π. Γ. (1942). *Η Δαντέλα*. Αθήναι: Σεργιάδης.

Κουκουλάρη, Χ. (1998). *Κρητικό Κοπανέλι*. Αθήνα: Χριστίνα Κουστουράκη - Κουκουλάρη.

Κούτσικα, Δ. Φ. (2000). *Η Δαντέλα στη Χίο*. Αθήνα: Οι Φίλοι του Χιώτικου Χωριού.

Νάζου, Δ. Σ. (2013). *Βελονιές Ζωής - Η Δαντέλα στη Μύκονο*. Μύκονος: Πολιτιστικός Λαογραφικός Σύλλογος Γυναικών Μυκόνου.

Παπατριανταφύλλου, Χ. (2015, Μαΐου 9). ΛΑΣΕ. Ανάκτηση από kentise.wordpress.com:
<https://kentise.wordpress.com/2015/05/09/%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%B5-2/>

Τεχνικές Δαντέλας - Κέντημα στο Τούλι. (n.d.). Ανάκτηση από www.kopaneli.gr:
<http://www.kopaneli.gr/?p=%CE%BA%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B9>

Τεχνικές Δαντέλας - Κοπανέλι. (n.d.). Ανάκτηση από http://www.kopaneli.gr:
<http://www.kopaneli.gr/?p=bobbinlace>

Τεχνικές Δαντέλας - Χιώτικο Μωσαϊκό. (n.d.). Ανάκτηση από http://www.kopaneli.gr:
<http://www.kopaneli.gr/?p=CHIOSMOSAIC>

Χαροκόπου, Ά.-Ξ. (2000). *Παλαιά Κεντήματα και Δαντέλες απο την Ίο*. Ίος: Δημοτική Βιβλιοθήκη Ίου.